

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Кафедра англійської філології та методики викладання іноземної мови

Рекомендовано до захисту
Протокол засідання кафедри № _____
від «_____» _____ 2024 р.
Завідувач кафедри _____
(прізвище та ініціали)

_____
(підпис)

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**ТОЛЕРАНТНА ДИСКУРСИВНА ОСОБИСТІСТЬ У
СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ: ВЕРБАЛЬНІ ТА
НЕВЕРБАЛЬНІ АСПЕКТИ**

Виконавець:

студентка: II курсу магістратури, групи АМП-61
РУЧКІНА Катерина Євгенівна

Керівник роботи:

СОЛОЩУК Людмила Василівна

доктор філол. наук, проф.

Підсумкова оцінка:

за національною шкалою:

кількість балів: _____

Підпис керівника

Кваліфікаційну магістерську роботу захищено на засіданні Екзаменаційної комісії

Протокол № _____ від «_____» _____ 2024 р.

Голова Екзаменаційної комісії

_____
(підпис)

_____
(прізвище та ініціали)

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ	8
1.1. Поняття дискурсу. Типи дискурсу	8
1.2. Особливості організації побутового дискурсу	14
1.3. Особливості організації інституціонального дискурсу	20
1.4. Поняття «толерантність» та його роль у сучасних дослідженнях комунікативного процесу	24
1.5. Невербальна складова англомовного діалогічного дискурсу	28
1.5.1. Класифікація невербальних компонентів комунікації.	28
1.5.2. Взаємодія вербальних та невербальних компонентів в англомовному діалогічному дискурсі.	32
1.6. Поняття «дискурсивна особистість» та його роль у дослідженнях комунікативного процесу	34
Висновки до розділу 1	39
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕРБАЛЬНИХ І НЕВЕРБАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ТОЛЕРАНТНОЇ ДИСКУРСИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ	41
2.1. Соціальна детермінованість англомовного діалогічного дискурсу....	41
2.2. Особливості взаємодії вербальних та кінесичних комунікативних компонентів у діяльності толерантної дискурсивної особистості в англомовному побутовому та інституціональному дискурсах.....	45
2.3. Особливості взаємодії вербальних та просодичних комунікативних компонентів у діяльності толерантної дискурсивної особистості в англомовному побутовому та інституціональному дискурсах.....	50

2.4. Особливості взаємодії вербальних та проксемічних комунікативних компонентів у діяльності толерантної дискурсивної особистості в англомовному побутовому та інституціональному дискурсах.....	54
Висновки до розділу 2.....	57
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
СПИСОК СЛОВНИКІВ ТА ДОВІДНИКІВ	67
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	68
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Концепт «дискурсивна особистість» належить до відносно нових понять лінгвістичної науки. Його опрацювання стало логічним продовженням та певним підсумком цілої низки попередніх досліджень, пов'язаних з проблематикою особистості та її поведінки у мовній царині, дискурсивних практик загалом, а також їх окремих різновидів та притаманних ним особливостей, мовленнєвих засобів людського спілкування, умов його ефективності (і, насамперед, питань толерантного спілкування), рольової ідентифікації членів соціуму та можливих форм її впливу на перебіг комунікативних процесів. Вивченню окресленого кола суспільно-мовних феноменів в різний час приділяли увагу такі вітчизняні та іноземні вчені як Ф.С. Бацевич, Н.П. Карпчук, Н.Л. Ковальська, Е.В. Ларіна, І.О. Мордоус, О.І. Морозова, А.В. Нікітіна, Г.Г. Почепцова, А.П. Романченко, Ю.С. Скриннік, Л.В. Солощук, І.С. Шевченко, Г.Х. Яворська, З. Харріс, Д. Хаймс, М. Фуко, Т.А. ван Дейк, Дж. МакКроскі, П. Вацлавік, Дж. Бівін, Дж. Лайонз, Дж. Фаст, Д. Таннен та ін. І хоча основні змістовні характеристики лідеру мовлення означеного типу отримали своє досить всебічне висвітлення у фаховій літературі, деякі аспекти цього напряму лінгвістичних досліджень і серед них: особливості комунікативної поведінки дискурсивної особистості в певних різновидах інституційного та побутового дискурсів, критерії класифікації останніх, арсенал наявних в її розпорядженні (вербальних та невербальних) засобів комунікації, а також питання співвідношення, навичок і конкретних прийомів їхнього толерантного застосування в різних комунікативних ситуаціях тощо, все ще потребують свого подальшого уточнення.

Актуальність дослідження зумовлюється динамічністю процесів формування нових та модифікацією вже існуючих типів інституційного та побутового дискурсів; значущістю, яку набуває комунікація в умовах сучасного (інформаційного) суспільства, коли від вправності особи у налагодженні комунікативних контактів, її вміння досягати поставленої мети спілкування в

різних комунікативних середовищах суттєвою мірою залежить ефективність більшості суспільних практик.

Об'єктом дослідження є дискурсивна особистість як ідеальна модель учасника толерантно орієнтованої соціальної комунікації.

Предмет дослідження становить функціонально-прикладний аспект діяльності толерантної дискурсивної особистості, і перш за все, у розрізі вимог щодо володіння нею всією сукупністю вербальних та невербальних компонентів комунікації в умовах різних типів дискурсивних практик в сучасному англомовному інституційному та побутовому дискурсах.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні складу та демонстрації можливостей комплексного застосування вербальних та невербальних компонентів комунікації у забезпеченні толерантної взаємодії суб'єктів сучасного англомовного статусного та особистісно-орієнтованого типів дискурсу.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- 1) розглянути поняття дискурсу та інших понять, що є суміжними з поняттям толерантна дискурсивна особистість;
- 2) визначити типології дискурсивних практик та ознаки певних їх видів;
- 3) розкрити концепт толерантної дискурсивної особистості;
- 4) охарактеризувати вербальні та невербальні засоби комунікації;
- 5) вивчити особливості толерантного спілкування із застосуванням вербальних та невербальних комунікативних компонентів у різних типах статусно- та особистісно-орієнтованого дискурсів.

Матеріал дослідження складають ілюстративні фрагменти з англомовного побутового та інституціонального дискурсів загальною кількістю 175.

Методи дослідження: при виконанні роботи застосовувалися: загальнонаукові методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, класифікації, а також окремі прийоми формально-логічного методу, що надало змогу провести первинну систематизацію зібраного матеріалу та узагальнити теоретичну базу

роботи; **спеціальні методи:** *метод безпосереднього спостереження, описовий, порівняльний та контекстуальний методи*, які використовувалися з метою з'ясування специфіки дискурсивної комунікації в умовах певних типів інституційного та побутового дискурсів, а крім того для вивчення можливих стратегій і прийомів комунікативної діяльності учасників дискурсивного спілкування; *методи інтенціонального та прагмалінгвістичного аналізу* – для диференційованої оцінки конкретних засобів комунікації (вербальних і невербальних) під кутом зору їх значення для реалізації цілей учасників дискурсивної взаємодії та впливу на результат їхнього спілкування.

Новизна дослідження виявляється у спробі самостійного аналізу комунікативних здібностей толерантної дискурсивної особистості в контексті застосування нею в процесі спілкування вербальних і невербальних засобів мовлення, а також в опрацюванні деяких пропозицій щодо додаткових підстав їхньої класифікації.

Практичне значення дослідження полягає у сприянні більш успішному практичному застосуванні результатів наукових досліджень, спрямованих на оптимізацію комунікативно-дискурсивних практик в різних сферах суспільної життєдіяльності.

Апробація результатів. На основі результатів дослідження було підготовлено і подано до друку статтю: Soloshchuk L. V., Ruchkina K. Ye. Tolerant discursive personality in modern English institutional discourse: Interaction of verbal and kinesic components of communication. *Grail of Science. Proceedings of the VII Correspondence International Scientific and Practical Conference, Vinnytsia/Vienna*. 2024. № 36, P. 318–324.

Робота також була представлена у I турі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з галузей знань і спеціальностей Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна у 2023/2024 році та відмічена дипломом переможця III ступеню.

Обсяг та структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, списку словників та довідників,

списку джерел ілюстративного матеріалу, додатків та анотації. Обсяг основної частини роботи становить 60 стор., загальний обсяг – 74 стор. Список використаної наукової і довідкової літератури містить 70 найменувань, з яких 22 іншомовних джерел. Список джерел ілюстративного матеріалу включає 14 іншомовних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У цьому розділі розкривається поняття дискурсивної особистості, характеризуються її найважливіші вміння та комунікативні навички, а також розглядаються загальнотеоретичні засади комунікації в сучасному англomовному інституційному та побутовому дискурсах.

1.1. Поняття дискурсу. Типи дискурсу

Феномен дискурсу, незважаючи на багату історію його дослідження, – вже в Стародавній Греції такі філософи, як Платон і Аристотель, цікавились використанням мови в різних життєвих обставинах, ще й досі не можна вважати остаточно вивченим. Це пояснюється тим, що дискурс є вельми складним та багатогранним явищем, характер якого визначає ціла низка різноманітних факторів. Зокрема, особливості певного дискурсу залежать від властивостей та намірів суб'єктів мовлення, його предмету, хронотопу, інших соціальних та культурних чинників, що здатні впливати на застосування мови та перебіг когнітивних процесів, змістом яких є створення та інтерпретація значень, обмін інформацією при спілкуванні людей. Крім того, специфіка конкретного дискурсу не в останню чергу визначається своєрідним співвідношенням в ньому вербальних та невербальних засобів мовлення (як то: виразу обличчя, «мови тіла», жестів та міміки тощо), що можуть застосовуватися паралельно з усною або письмовою мовою, а інколи навіть повністю їх замінювати [69].

Варто відзначити, що хоча окремі аспекти проблематики дискурсу вивчалася в науці вже доволі давно, його скільки-небудь цілісне та сучасне розуміння почало формуватися в лінгвістичній теорії лише в середині ХХ століття, завдяки працям таких вчених, як Зелліг Харріс та Делл Хаймс. До того ж часу дискурс переважно розглядали як «будь-який фрагмент мови, довгий,

аніж одне речення, який має певну форму організації зв'язності та єдності» [58]. Вказана інтерпретація впливала з панівного на той час вузького розуміння контексту (а саме, як вербального середовища функціонування мовних знаків) і не розкривала повною мірою сутності цього явища, фактично ототожнюючи його з текстом [26]. Між тим, на думку згаданих вчених, при тому, що поняття дискурсу та тексту значною мірою й перетинаються, перший репрезентує більш широку, емоційно і змістовно-насичену та функціонально диференційовану мовну реальність, яка визначає спосіб взаємодії мовця зі слухачем. Серед іншого зазначається, що головні відмінності дискурсу (від тексту) полягають: а) у його розгортанні в межах певної комунікативної ситуації або контексту та б) у відображенні цим поняттям динамічної природи людського спілкування, яке опосередковує рух інформації між учасниками такої комунікації.

Аналогічного погляду щодо сутнісних характеристик дискурсу (у розрізі його співвідношення з текстом) дотримується і нідерландський лінгвіст Т.А. ван Дейк. Так, надаючи дефініцію дискурсу як комунікативної події за участю мовця і слухача, яка є складною єдністю мовної форми, значення і дії, він підкреслює, що дискурс, на відміну від тексту, не є статичним об'єктом, а є процесом, який розгортається в реальному часі і залежить від контексту та ролі учасників, їх менталітету і культури (загальної або індивідуальної), що включає як вербальні так і невербальні елементи та супроводжується певними розумовими процесами [7, с. 121-122].

Загалом слід відмітити, що подібне розуміння дискурсу, а саме: як сукупності способів мислення і мовленнєвих практик, занурених у буттєвий, соціокультурний, соціально-психологічний тощо контекст, які втілюють особливості певної ментальності та ідеології, є зараз домінуючим як в іноземній, так і у вітчизняній науці [2].

З огляду на викладене, поняття комунікативної ситуації, контексту мовлення набуває у зв'язку з визначенням концепту дискурсу ключового значення. Український лінгвіст Ф.С. Бацевич характеризує комунікативну ситуацію як конкретну ситуацію спілкування, що охоплює також партнерів по

комунікації, спонукає її учасників до міжособистісної інтеракції, визначаючи при цьому їх мовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (стратегію, тактику комунікації тощо) [5, с. 113, 124]. Тож ситуаційний контекст утворює безпосереднє фізичне, соціальне та культурне середовище, в якому відбувається комунікативна подія. В більш широкому плані до ситуаційного контексту спілкування належать такі фактори, як його час та місце, особистісна (само)ідентифікація та ролі учасників даної комунікації, соціальні норми та очікування, що регулюють їх взаємодію та визначають її певну спрямованість, а також будь-які інші обставини, які впливають на формування значень та їх інтерпретацію комунікантами.

Подальше уточнення поняття дискурсу належить відомому французькому філософу і науковцю М. Фуко, який звернув увагу на нормативний аспект цього мовного явища. Зокрема, Фуко відзначав з цього приводу, що будь-яка специфічна дискурсивна практика підпорядковується певному набору правил, які й роблять можливим формування дискурсу. Крім того він висвітлив й таку опозицію дискурсу та тексту, як множинність висловлювань, які народжуються в результаті відповідних дискурсивних обмінів, що не є притаманною текстам, які створюються поза їх межами [45].

Остання з означених тез певною мірою корелює з позицією тих науковців, які, намагаючись розмежувати поняття «тексту» та дискурсу, характеризують другий як сукупність тематично співвіднесених текстів, підкреслюючи, водночас, що зміст дискурсу розкривається не в одному окремому тексті, а у комплексній взаємодії багатьох текстів відповідної тематики [13; 14, с. 14-17].

Джеймс Пол Гі – американський дослідник у сфері психолінгвістики, звертає увагу на активно-дієву природу дискурсу, стверджуючи, що дискурс є соціальною практикою, яка одночасно формується та формує суспільство та культуру [55].

Ще один французький автор – Р. Барт, який описує дискурс під кутом зору його змісту, приходить до висновку, що він являє собою сукупність взаємних пропозицій, які формують учасники різноманітних комунікацій [61].

Розвиваючи цю тезу інший його співвітчизник – П. Серіо висловлює судження, що дискурсивна взаємодія виконує таку важливу соціальну функцію, як узгодження численних оферт (пропозицій), які представлені в певному дискурсивному просторі з метою приведення їх до необхідної позиційної єдності [62, 449-450].

Підсумовуючи вищенаведене, висловимо думку, що найбільш слушним та обґрунтованим, а крім того таким, що охоплює всі найсуттєвіші аспекти цього соціально-мовленнєвого феномену, є визначення дискурсу (яке, звичайно, потребує подальшої конкретизації в контексті обраної нами теми, а крім того не виключає його доповнення іншими більш розгорнутими та деталізованими дефініціями), як мисленнєво-комунікативної діяльності, що представлена синтезом процесу та результату мовлення, складові якої не вичерпуються лише лінгвістичним аспектом [49].

Типологія дискурсу дозволяє краще пізнати його сутнісні характеристики, враховувати особливості дискурсивних практик, які розгортаються у специфічних соціальних умовах та середовищах. У науці пропонуються різні підходи до виокремлення конкретних різновидів дискурсивної взаємодії, що зумовлюється серед іншого функціонально-діяльнісним навантаженням терміну дискурс в інтерпретації окремих вчених [33, с. 44]; особливостями розробленої критеріальної бази, яка у свою чергу зумовлена та обирається дослідником згідно з потребами конкретного аналізу» [49, с. 234]; актуальністю відповідної класифікації для сучасної лінгвістичної парадигми тощо [15, с. 125].

Крім того, типологічний поділ дискурсів визначається й предметною спрямованістю певної наукової дисципліни. Так, лінгвісти можуть класифікувати дискурси за їх граматичною структурою, тоді як представники психологічної науки роблять це з огляду на особливості перебігу пізнавальних, емоційних, вольових процесів, які супроводжують процес спілкування [11, с. 13].

Необхідною передумовою для створення послідовної типології дискурсивного спілкування є з'ясування змісту терміну «тип дискурсу». Так, Н. П. Карпчук розуміє під типом дискурсу клас об'єднаних загальною

комунікативною метою текстів, що застосовуються в типових ситуаціях спілкування, мають однакову прагматичну установку та спільні лінгвостилістичні риси [12, с. 11]. Згаданий автор також відмічає, що кожному типу дискурсу притаманна власна специфічна структура та лексика мовленнєвого спілкування, які відображають його соціальну функцію та мету. Найбільш виразно вказані особливості, на нашу думку, уособлюються, в науковому, літературному, рекламному дискурсах тощо.

Слід також враховувати, що будь-яка з наявних типологій дискурсів не є сталою, а отже, як слушно зауважує з цього приводу Н. Ковальська, поява нових типів та підтипів дискурсу призводить до подальшого оновлення їх класифікації. У найзагальнішому плані, на її думку, критерії, за якими відбувається вирізнення окремих типів дискурсу можуть бути розподілені на формальні, функціональні та змістовні [15, с. 125].

Розглянемо декілька найбільш змістовних класифікацій дискурсу. Так, Г.Г. Почепцов виділяє певні види останнього, спираючись на типи семіотичних знаків, які застосовуються при його формуванні, і зокрема: літературний, фольклорний, міфологічний, ритуальний, театральний, неофіційний (позацензурний), неправдивий, лайливий, етикетний дискурси та ін. Під дещо іншим кутом зору, з огляду на конкретне середовище їхнього існування він розрізняє також газетний, театральний, теле- і радіо дискурси, кінодискурс, дискурс у сфері паблік рилейшнз (ПР), рекламний, політичний, релігійний (фідеїстичний) дискурси [31, с. 75-90].

Досить всебічну типологію дискурсу із застосуванням при цьому цілої низки класифікаційних критеріїв пропонують українські лінгвісти І.С. Шевченко та О.І. Морозова, які вважають за доцільне виокремлювати такі типи та підтипи дискурсів:

- за формою: усний і письмовий;
- за видом мовлення: монологічний або діалогічний;
- за адресатним спрямуванням: інституційний і персональний (буттєвий).

Вказана класифікація фактично збігається з виокремленням іншими вченими

відповідно статусно-орієнтованого та особистісно-орієнтованого типів дискурсу [19, с. 300].

- за умов різних настанов і комунікативних принципів: аргументативний, конфліктний та гармонійний дискурси;
- за соціально-ситуативним параметром: політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний дискурс (засобів масової інформації) тощо;
- за різноманітними характеристиками адресанта і адресата: соціально-демографічний критерій (дитячий, підлітковий дискурси та дискурс людей похилого віку, дискурс жіночий і чоловічий, дискурс мешканців міста й села); соціально-професійний критерій: дискурс моряків, будівельників, шахтарів та ін.; соціально-політичний критерій (дискурс комуністів, демократів тощо);
- за функціональною та інформативною складовими: спілкування інформативне (емотивний, оцінний, директивний дискурси) та фатичне;
- за критерієм формальності та змістовності у функціонально-стильовому аспекті відповідно до жанрів і реєстрів мовлення: художній, публіцистичний, науковий та інші, офіційний та неофіційний [49, с. 233-236].

Характеризуючи дискурс у якості комунікативного явища Ф.С. Бацевич, поряд з іншими його формами (вербальними, невербальними), вирізняє ще й дискурс мовчання, а крім того, зумовлену дискурсом комунікацію через такі її канали, як візуальний, слуховий, тактильний тощо [5, с. 153].

Інша вітчизняна дослідниця цієї проблематики Д.С. Павлюк, розглядає в якості можливих класифікаційних критеріїв дискурсу: функцію, ситуацію (з врахуванням її хронологічного виміру), авторство, жанрово-стильову специфіку, інституційні характеристики, матеріально-знакову форму тощо [15, с. 121].

Не менш різноманітними є погляди на проблему типології дискурсу і серед зарубіжних авторів. Зокрема, деякі іноземні вчені визначають певні типи дискурсу на основі його структурних характеристик. Так, приміром, Джон Свейлі, британський соціолог, застосовує для класифікації дискурсу в

науковому спілкуванні поняття жанру [64]; Т.А. ван Дейк досліджує вказане питання через призму масштабів об'єктивації цього мовно-соціального феномену, спираючись при цьому на категорії макро- та мікроструктури дискурсу [53].

Деякі з іноземних вчених також використовують в аналогічних цілях соціолінгвістичні або психолінгвістичні категорії. Так, прикладом, Дебора Таннен – американська дослідниця стилів спілкування між чоловіками та жінкам – застосовує для аналізу дискурсивної взаємодії, поняття «мовленнєва співвіднесеність» [42, с.111].

Слід зазначити, що різноманітність підходів до цього питання, навіть з урахуванням деяких недоліків окремих класифікацій, є позитивним явищем, оскільки це сприяє створенню умов для глибшого розуміння дискурсивного спілкування в його численних аспектах і нюансах.

1.2. Особливості організації побутового дискурсу

Розглядаючи питання типів дискурсу, ми вже зазначали, що з огляду на їх суб'єктний склад і деякі інші значущі для спілкування обставини, поряд з інституційним розрізняють також повсякденний (або персональний, побутовий) рівень дискурсивних контактів. Вказані типи дискурсу суттєво відрізняються від статусно-орієнтованих форм суспільної взаємодії, а отже вимагають свого окремого розгляду. Така потреба зумовлюється й тим, що повсякденний дискурс генетично передував статусно-орієнтованому спілкуванню, яке є модифікацією цих первинних форм міжособистісної комунікації відповідно до потреб конкретних сфер соціального життя, змін, що відбуваються в суспільстві в процесі його розвитку [37, с. 210].

Характерними та загальними рисами для будь-якого з видів персонального дискурсу є таке:

- жодна з його сторін (на відміну від інституційного дискурсу) не займає публічної позиції, тобто реалізує через таке спілкування або суто власні

інтереси, або виступає в якості посередника стосовно інтересів інших приватних осіб (родичів, друзів, знайомих тощо), з якими вона перебуває у відповідній соціальній кооперації;

- порівняно із статусно-орієнтованими контактами, повсякденне спілкування є менш ієрархізованим. Проте, оскільки певне домінування одних осіб над іншими спостерігається майже в усіх людських стосунках (наприклад, у відносинах членів дворової спільноти або сімейної родини, де майже завжди наявна деяка нерівність у прийнятті рішень), ця обставина не має абсолютного характеру;

- найчастіше, хоча й не завжди, побутове спілкування відбувається між знайомими людьми, особами, що мають відповідний досвід попередніх контактів, певним чином обізнані про особистісні риси, життєві обставини своїх контрагентів по комунікації. Такі пресупозиційні умови дозволяють здійснювати її більш економічно, за скороченим кодом (розуміння один одного «з півслова», окреслення лише загальних контурів висловлювань), що відкриває можливості активнішого використання у спілкуванні (порівняно з дискурсом спеціалізованих інститутів) різноманітних невербальних компонентів мовлення [51];

- повсякденному дискурсу притаманний неформалізований, а отже й максимально вільний характер, оскільки на нього не розповсюджується необхідність дотримання чітко та імперативно регламентованих процедур, жорсткої послідовності етапів спілкування, використання особливих мовленнєвих формул, прецедентних текстів тощо, що становить невід'ємну ознаку інституційно-організованих форм дискурсивної взаємодії їх учасників. З цим також пов'язані високий ступінь спонтанності та ситуативності побутового спілкування, низька вимогливість його учасників щодо логічності своїх суджень, значна варіативність у використанні ними різних лексико-граматичних та стилістичних засобів мовлення [36, с. 161]. Саме в означеному сенсі справедливо відзначається, що повсякденний дискурс «є найменш структурованим з усіх типів дискурсу» [57, с. 335];

- інший прояв «ліберальніших» (порівняно з інституційним дискурсом) засад в організації персональної комунікації, полягає у невизначеності (частковій визначеності) конкретного (універсального) хронотопу властивого усім подібним комунікативним інтеракціям. У даному випадку можна лише фіксувати певні домінуючі тенденції у часовій та просторовій локалізації побутових контактів, як то: переважно позаробочий час, вулиця, житлові приміщення, заклади відпочинку та громадського харчування тощо [57, с. 336]. Втім, зважаючи на те, що спілкування, здійснюване в межах відповідних соціальних інститутів не виключає на їх периферії стосунків міжособистісної спрямованості, які безпосередньо не зумовлюються призначенням цих інститутів, хронотоп подібних контактів може збігатися з хронотопом цього суспільного інституту. Наприклад, працівники медичного закладу в його приміщенні та протягом свого робочого часу не позбавлені можливості особистісного (побутового) спілкування, не пов'язаного з виконанням ними своїх службових обов'язків;

- відсутність безпосередньої орієнтації на соціальні інститути сприяє більшій плюральності проявів повсякденного дискурсу. Базовою таксономічною одиницею для інституційних типів дискурсу, що зумовлює необхідність їхнього існування, постає потреба в комунікативному обслуговуванні тієї чи іншої сфери суспільного життя, які хоча й характеризуються множинністю але мають відносно обчислювальні кількісні параметри. Аналогічним підґрунтям повсякденного дискурсу виступають різноманітні комунікативні ситуації – специфічні та досить унікальні життєві випадки, які, зважаючи на невичерпність людського буття, за визначенням не піддаються будь-якому обрахуванню.

Відзначені риси побутового спілкування породжують з метою кращого їх пізнання потребу у відповідному класифікаційному упорядкуванні цього масиву соціальних контактів. Зокрема, при цьому пропонується приймати до уваги набір дискурсивних сфер, вільних від інституційного опосередкування; і певний дискурс повсякденності, сформований навколо окремої комунікативної ситуації [57, с. 335].

Той самий автор розрізняє відносно сталі (повторювані, стійкі) міжособистісні неінституалізовані контакти, наприклад, сімейне спілкування та ситуативні комунікації, що мають не регулярний, переважно випадковий характер (дискурс черги в магазині, «купейний» дискурс) [57, с. 335].

Можливі й інші підходи до виокремлення певних різновидів персонального дискурсу, серед яких, на нашу думку, перш за все доцільно виділяти: *залежно від кола та ступеню близькості (споріднення) його учасників* – сімейний дискурс, дискурс товаришів, знайомих (сусідів), а також акти побутового спілкування незнайомих між собою людей; з огляду на *особливості комунікативного середовища (характер відносин комунікантів)*, які можуть сприяти або, навпаки, заважати дискурсивним обмінам: конфліктне, нейтральне (відсторонене), змагальне, поблажливе (заступницьке), дружнє; *за віковою ознакою учасників*: дитячий, молодіжний дискурси, побутові контакти людей похилого віку тощо; *за гендерною приналежністю*: жіночий, чоловічий, гендерно-нейтральний.

Коротко (у розрізі наведених класифікацій) розглянемо деякі найбільш актуальні для нашого часу повсякденні дискурсивні практики.

Незважаючи на помітні зрушення, які відбуваються у цій царині останніми десятиліттями, надважливу роль для будь-якого сучасного суспільства продовжує відігравати спілкування між членами родини. Родинному спілкуванню притаманна низка ознак, які окремо або у їх певній сукупності відрізняють цей персональний дискурс від інших видів комунікативних обмінів. Серед них: значною мірою зумовлені статтю, віком, розподіленням сімейних ролей адресантно-адресатна конфігурація внутрішньо сімейних стосунків, широкий вибір наявних комунікативних тактик, підвищена вимогливість до комунікативної компетенції мовців. Своєрідного вираження в сімейному колі набувають крім того типові та новітні конфліктні ситуації. Наприклад, такі досить ординарні для позасімейного міжособистісного спілкування випадки, як періодична переорієнтація їх учасників з різних причин на нові (інші) дискурсивні контакти, в сімейному житті можуть бути розцінені як зрада. Ще однією відмінністю сімейного дискурсу, менш характерною для інших видів

дискурсивних практик, є паралельне застосування, а також більш динамічна зміна в умовах родинного спілкування комунікативних тактик його суб'єктів, що знаходить відображення, відповідно, у поєднанні, конфронтаційних та консенсусних засобів мовлення, переході протягом короткого часу з одного на інший його регістр [6].

Серед новітніх тенденцій сімейного дискурсу слід згадати зростання кількості розлучень, посилення впливу на сімейні відносини ідей фемінізму, відтермінування на пізнішу перспективу народження дітей, появу сімей альтернативного типу (зокрема, створення сімейних союзів за участю осіб однакової статі. [8, с. 56].

Вельми продуктивним для кращого розуміння природи та особливостей побутового дискурсу представляється його дослідження з точки зору вікової градації учасників цього типу мовлення, оскільки вік, а точніше, тісно пов'язаний з ним рівень мовленнєвої компетенції, являє собою (поряд з життєвим досвідом та рівнем освіти особи) один з чи не найвагоміших факторів, що впливають на характер та успішність комунікативної взаємодії мовців.

Загалом можна констатувати, що кожна вікова група має свій, пов'язаний з цією обставиною стиль мовлення. Як зазначається, вікова диференціація знаходить своє відображення на лексичному та синтаксичному рівнях мовної ієрархії, що дозволяє виділяти *ексклюзивно-вікові*, *преферентно-вікові* та *нейтрально-вікові* особливості мовлення дітей (підлітків) і дорослих. При цьому конкретний глосарій та синтаксис, що використовують мовці в процесі комунікації, визначається, водночас, його певною структурно-ієрархічною будовою – симетричною (при спілкуванні осіб однієї вікової групи) або асиметричною (коли комунікують представники різного віку). В останньому випадку відмічається відповідне підстроювання під (зумовлений віком) стиль мовлення свого контрагента по спілкуванню. Наприклад, дорослі, розмовляючи з дітьми, зазвичай, намагаються застосовувати таку лексику та мовні обороти, які відповідають рівню їхнього розвитку [8, с. 67].

Важливе значення для оптимізації дискурсивних обмінів, особливо, у разі контактів осіб відмінних один від одного за своїм віком, набуває форма звернення, яка при цьому використовується. Вказаний нюанс спілкування визначається віковою приналежністю кожної з його сторін (і адресата, і адресанта), але й, що важливо, являє собою, крім того, функцію від комунікативної інтенції мовця та обраної ним тональності спілкування. Порівняємо, скажімо, залежні від віку адресата такі (поважливі, нейтральні, ернічні, конфронтаційні тощо) звернення до нього, як скажімо: за ім'ям по батькові, «діти», «бабусю», «хлопець», «юначе», «голубонька», «стара/старий», *'mommy', 'daddy', 'dear', 'honey', 'peach'* і т.і. Втім, чинник віку в спілкуванні не завжди педалюється, у зв'язку з чим взамін референтно-вікових можуть застосовуватися універсально-вікові звернення (як-то: «панове», «жінка», «чоловіче», «колега», «громадянин», *'sir', 'miss', 'madam', 'gentlemen'* тощо).

Часто вік учасників спілкування впливає на співвідношення у мовленнєвому акті його комунікативної (фатичної) та інформативної інтенцій. Так, більший віковий розрив між співрозмовниками може зумовлювати суттєве коригування цих складових у діапазоні загальної інтенції, з наданням відповідної переваги, з огляду на конкретні обставини, здійснюваної комунікації, першій або другій з них [8].

Серед інших факторів, які суттєвим чином впливають на перебіг побутових дискурсивних практик, варто відмітити певне рольове позиціонування їх учасників. Кожна особа в процесі свого соціального життя постійно «одягає на себе» та періодично змінює, залежно від ситуації й того з ким конкретно зі свого людського оточення вона на даний момент комунікує, безліч різних рольових масок: батько, син, чоловік, покупець, споживач, пасажир, боржник, кредитор, працівник, турист, громадянин, апатрид, член відповідного етнічного земляцтва, пішохід, водій транспортного засобу, сусід по квартирі (під'їзду, дому) тощо. Згідно розробленої Дж. Мідом теорії ролей сутність особистості, її багатство та різноманіття визначаються та проявляються перш за все через виконувані нею соціальні ролі, а сама соціальна діяльність особистості

представляється як сукупність її соціальних ролей, що зафіксовані у системі мовних та інших символів [56, с. 356]. Слушно відмічається, крім того, орієнтаційний аспект рольової диференціації соціальних індивідів, завдяки чому особа ще до початку комунікації має можливість хоча б приблизно окреслити коло очікувань щодо неї інших її учасників. Зокрема, Р. Дарендорф зазначає з цього приводу, що «соціальні ролі – це моделі або норми поведінки, що очікуються від виконавця в певній позиції» у соціальній структурі [52, с. 47].

Таким чином, можна констатувати, що рольова ідентифікація особи значною мірою визначає зміст, форму, специфіку, середовище, функціональну спрямованість, набір цінностей, якого дотримуються суб'єкти спілкування, їх потенціальні поведінські стратегії і тактики, лексико-граматичні, жанрові, стильові, інструментальні та інші способи, аспекти і особливості відповідної комунікації. Наприклад, з огляду на конкретний (рольовий) склад учасників спілкування обирається стратегія реалізації симетричних або асиметричних рольових позицій, певна пропорція застосування сторонами комунікації вербальних і невербальних (надвербальних) засобів комунікації [36, с. 162-167, 175-179, 187-191] .

1.3. Особливості організації інституціонального дискурсу

Раніше нами вже було згадано, що залежно від складу учасників дискурсивного обміну, а саме від наявності або відсутності серед них осіб, що інтегровані в певні соціальні інститути або періодично звертаються до їхніх послуг, виокремлюють: інституціональний (або інституційний) і персональний (буттєвий) дискурси.

На відміну від останнього, якому є притаманним переважно стає коло його суб'єктів, як правило, знайомих один з одним, відсутність значущої для такого дискурсу їх ролевої ідентифікації та жанрово-стильової специфіки комунікативної взаємодії цих осіб, мінімальна процедурна регламентованість, формалізованість (ритуалізованість) подібних стосунків, а також їх просторово-

часова (хронотопна) локалізація тощо, інституційний (статусно-орієнтований) дискурс характеризується протилежними ознаками, а крім того і деякими іншими особливостями, що є нетиповими для персонального (особистісно-орієнтованого) дискурсу [63, с. 319-320].

Детальніше зупинимося на ключових аспектах організації інституційного дискурсу. Перш за все, слід відмітити, що сторони інституційно-організованої дискурсивної комунікації (що знаходить відображення і в її назві), діють у межах відповідних суспільних інститутів (або в тісному контакті з ними), під якими розуміють регулярно повторювані протягом тривалого часу, і в цьому сенсі стійкі, нормативно регламентовані соціальні практики, спрямовані на забезпечення певних суспільних цінностей. У більшості випадків такі інституції спираються на діяльність профільних державних і недержавних установ (наприклад, у правоохоронній сфері: на поліцію, систему судів, адвокатуру, органи виконання покарання тощо), які утворюють організаційно-матеріальну базу їхнього функціонування [24; 63, с. 319].

Цей тип дискурсу є діалогічним спілкуванням, яке відбувається переважно в професійно-діловій сфері, де один або обидва учасники мають формально закріплений професійно-діловий статус, що надає комунікації офіційного характеру, метою якого є розв'язання ділових проблем, зумовлених тематикою певних інституційно-виробничих сфер [40; 63, с. 320].

Загалом інституційний дискурс уособлює дискурсивні практики, за допомогою яких люди реалізують повсякденні завдання, що полягають в їхньому функціонуванні як частини великих, скоординованих, інституціолізованих структур [59].

Суттєвою ознакою інституційного дискурсу, яка логічно впливає з вище зазначеної нормативної впорядкованості будь-якого суспільного інституту, є й те, що він передбачає чітко виражену ролеву стратифікацію його суб'єктів [19, с. 301; 63, с. 320]. При цьому набір соціальних ролей, які доступні суб'єктам певного різновиду даної дискурсивної комунікації, досить обмежений. Скажімо, в межах такого виду інституційного дискурсу, як медичний дискурс його

учасники можуть перебувати або в якості пацієнта, або медичного працівника конкретного рівня та спеціалізації.

У цьому ж зв'язку, відмітимо, і значно детальніший (порівняно з неінституціолізованими суспільними практиками) ступень регламентації поведінки суб'єктів інституційно опосередкованого дискурсивного спілкування, оскільки вони мають дотримуватися не тільки (загальних) стандартів соціального поводження, а ще й спеціальних норм, зумовлених специфікою функціонування конкретних суспільних інститутів. Так, особа, що звертається за фаховою медичною допомогою, окрім правил, якими вона керується у повсякденному житті, повинна узгоджувати свою поведінку також і з розпорядком, встановленим у відповідному лікувальному закладі, вказівками лікаря, який ним опікується.

Деякі дослідники слушно звертають увагу й на те, що в інституційному дискурсі часто простежується явна асиметрія (дисбаланс) у стосунках залучених до нього соціальних акторів, що виявляється у низці комунікативних переваг, якими об'єктивно володіють одні групи його суб'єкти відносно інших [54; 63, с. 320].

Зокрема, згадана неврівноваженість часто має місце у відносинах між учасниками дискурсу, що будуються за схемою, так званої, комунікативної діади: «агент – клієнт», де першим виступає представник певного інституту, а в якості його клієнтів люди, що звертаються до цієї особи за вирішенням своїх проблем, або, що вимушені з нею контактувати з інших питань. Наприклад, у стосунках всередині інституційного дискурсу, що виникають між такими персоналіями як вчитель та учень, лікар та пацієнт, кредитор та боржник «агенти», вочевидь, домінують над їх візаві-«клієнтами». І хоча вказані дисбаланси навряд чи вдасться усунути повністю, можна значною мірою нейтралізувати їх негативний вплив шляхом створення системи спеціальних гарантій від порушення її інтересів для сторони, що знаходиться в більш слабкій позиції.

Втім, відзначена асиметрія не є тотальною і спостерігається головним чином лише на «стандартному» рівні інституційного дискурсу (тобто у

відносинах агент-клієнт), тоді як спілкуванню між агентами та між клієнтами у зв'язку з їх потребами (внутрішній рівень інституційного дискурсу) таке домінування не характерне [20, с. 144].

На нашу думку, інституційному дискурсу властива також стала (фактично інваріантна) функціональна спрямованість мовної взаємодії його суб'єктів. Якщо інші, менш інституціолізовані види дискурсивного спілкування не виключають певної динаміки, трансформації первинних намірів учасників дискурсивної комунікації в процесі її розгортання, то для даного типу дискурсу це майже не можливо. Ті ж самі особи, залишаючись у царині відповідної інституційної інфраструктури, які від початку зосередились, наприклад, на літературно-художній діяльності навряд чи зможуть переорієнтуватись «на марші» та спрямувати свої подальші зусилля на вирішення, скажімо, екологічних проблем.

Іншою характерною рисою інституційного дискурсу є його достатньо конкретні хронотропні параметри. Комунікативна ситуація в межах даного типу дискурсивної взаємодії, зазвичай, має чітку, притаманну тільки їй відповідному різновиду локалізацію у просторі та часі. Для педагогічного дискурсу такими є об'єкти на кшталт лекційних залів, аудиторій для практичних занять, бібліотек; для спортивного: тренувальні бази, стадіони, басейни та інші спортивні площадки [63, с. 320]. Рекреаційно-оздоровлювальний дискурс тяжіє (залежно від специфіки певного виду відпочинку) до пори року, коли існують найбільш сприятливі для нього кліматично-погодні умови [20, с. 144].

Тісний зв'язок інституційного дискурсу з суспільними інститутами, які його опосередковують значною мірою полегшує класифікацію цього типу дискурсивних практик. Зокрема, з огляду на сформованість в переважній більшості сучасних суспільств політичних, економічних, адміністративних, юридичних, наукових, інформаційних, освітніх, оздоровчих, релігійних, військових рекреаційних, культурно-дозвільних, спортивних інституцій є й необхідні підстави для виокремлення на даній основі таких різновидів інституційного дискурсу, як політичний, економічний (з можливістю подальшої диференціації на такі його сектори, як промисловий, підприємницький,

ресурсний, розподільчий, інноваційний тощо), адміністративний, юридичний, науковий, медійний, рекламний, педагогічний, медичний, релігійний (містичний), військовий, екологічний, сценічний, спортивний тощо.

Підсумовуючи викладене, можна запропонувати наступне узагальнююче визначення інституційного дискурсу, яке відбиває, на наш погляд, найбільш суттєві риси цього явища, – це ієрархічно структурована, здійснювана через особливий добір комунікативних стратегій і тактик, мовленнєва-інформаційно-комунікативна взаємодія представників певних соціальних груп між собою, які презентують та реалізують свої статусно-рольові можливості в межах наявних у соціумі суспільних інститутів [29, с. 5; 63, с. 320]. Водночас, зазначена сукупність ознак окреслює специфіку організації інституційного дискурсу.

1.4. Поняття «толерантність» та його роль у сучасних дослідженнях комунікативного процесу

Ідея толерантності зародилася в епоху буржуазних революцій, коли суспільство зазнавало значних соціальних, культурних та політичних змін. Цей період характеризувався прагненням гармонізувати міжособистісні відносини, усунувши причини соціальної ворожнечі та конфліктів. На розвиток концепції толерантності також вплинула епоха географічних відкриттів, що активізувала контакти між народами, що раніше існували ізольовано. Втім, окремі випадки прояву толерантності можна відшукати і в більш ранні часи, зокрема, в таких давніх цивілізаціях, як Грецька та Римська, яким було притаманне досить поблажливе ставлення до відмінних поглядів у віруваннях та звичаях народів, що їх утворювали. Деякі дослідники небезпідставно вбачають витоки толерантності також і в традиціях буддизму – філософсько-релігійної течії, що виникла в Індії у 6 столітті до н.е., прибічники якої не припускали примусового нав'язування своїх поглядів особам, що їх не поділяли [41].

З поширенням християнства в епоху Середньовіччя ідея толерантності, яка переважно сприймалась на той час як терпимість до відмінних світоглядів,

зокрема релігійних, отримує подальший розвиток. Пізніше відзначені тенденції отримали своє подовження в екуменістичному русі, що має на меті сприяння (всередині християнства та у міжконфесійних відносинах) духу взаємоповаги та механізмів цивілізованого розв'язання суперечок, що можуть виникати між прибічниками різних вірувань та релігійних течій [3, с. 7, 8].

Таке розуміння цього соціального феномена загалом співпадає з поглядами французького філософа, політика та економіста Антуана Дестюта де Трасі, якого вважають родоначальником терміну «толерантність». Саме він у XVIII столітті вперше ввів це поняття в науковий обіг, трактуючи його спочатку як «терпеливість», а згодом – як «терпимість» і «терпіння» [30].

Формування сучасного розуміння толерантності почалося наприкінці XVIII століття разом із поширенням ідей раціоналізму, цінності прав людини, а також необхідності забезпечення свободи думки та переконань і триває й досі. Як зазначає І.Д. Загрійчук та інші дослідники, дані зрушення відбувалися в двох основних напрямках.

По-перше, цей процес відбувався через уточнення змісту понять «толерантність» та «байдужість», що дозволило зробити висновок про їхню принципову різницю. Толерантне (терпляче) ставлення до думок інших, як правило, передбачає наявність власних переконань, які можуть не збігатися з поглядами, що толеруються. Байдужість же, навпаки, може проявлятися навіть тоді, коли у людини взагалі відсутній чіткий світогляд [63, с. 321]. Крім того, перша із означених особистісних позицій переважно характеризується більшою сталістю, обґрунтованістю відповідних думок, готовністю відстоювати їх у разі необхідності, тоді як у другому випадку, навіть при наявності в особи тих чи інших суджень з якогось питання, вона, як правило, не вважає їх такими вже значущими, здатна відносно легко відмовитися від них під впливом зовнішніх обставин [1, с. 55, 56, 57; 9].

По-друге, актуальне розуміння толерантності передбачає, на тлі властивої для неї терпимості до уподобань інших учасників суспільного життя, реалізацію відповідними суб'єктами активної життєвої стратегії. У цьому контексті

толерантність сприймається вже не лише як намагання ухилитися від зіткнень, зумовлених не співпадінням поглядів різних індивідів та їх колективів, а також як прагнення до максимальної узгодженості та зближення відмінних світоглядних позицій та переконань, що досягається шляхом взаємних поступок і пошуком можливих компромісних рішень [9].

Нарешті відзначена модифікація первинних уявлень про толерантність, призвела й до висновку про те, що її, як і більшість інших суспільних цінностей, не можна абсолютизувати. А отже в тих ситуаціях, коли толерування певних уподобань призводить до їх непримиримого конфлікту з підвалинами існування певного суспільства, і зокрема, докорінно суперечить його моральним засадам, останнім, звичайно, має бути надана безсумнівна перевага. Як справедливо зазначається у цьому зв'язку, у сучасних умовах основні межі, поза якими вимога убезпечення толерантності має (як мінімум частково), поступитися іншим міркуванням, визначаються конституціями відповідних державних утворень [23, с. 38-39].

Комунікація визначається як процес обміну інформацією між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних компонентів з метою передачі й одержання інформації [16, с. 130]. Не буде перебільшенням твердження, що комунікація (спілкування з собі подібними) становить сутність людини, уособлює необхідний спосіб її існування, «як би людина не намагалась, вона не може не комунікувати» [4, с. 9].

Важливою характеристикою будь-якої комунікації є її успішність (результативність), що визначається ступенем реалізації цілей, які ставили перед собою суб'єкти відповідного комунікативного акту. Результативність комунікації зумовлюється багатьма чинниками, зокрема: конкретним набором та досконалістю способів комунікації, за допомогою яких вона здійснюється; наявністю (відсутністю) комунікативних бар'єрів та зворотного зв'язку між її суб'єктами; збалансованістю їх соціальних позицій; впливом середовища, в якому вона відбувається; а також, причому значною мірою, належним рівнем взаємного толерування його учасників.

Власне ж під мовною толерантністю розуміється сукупність лінгвістичних засобів, що сприяють актуалізації принципу толерантності в мовленні [18]. Таким чином, толерантність в її лінгвістичних проявах постає як своєрідний мовний фільтр, що накладає певні обмеження на спілкування, поведінку, можливість негативного відношення один до одного суб'єктів мовленнєвих практик [50, с. 104].

Толерантне спілкування будується на комунікативній координації мовленнєвої поведінки його учасників, серед основних складових якої виокремлюють: узгодженість їх комунікативних інтенцій, солідарність модально-оцінних смислів, унісонність тональності спілкування, симетричність комунікативної активності, узгоджена оцінка комунікативного результату тощо [4, с. 109; 63, с. 321].

Проблема толерантного поводження комунікантів набуває особливого значення у процесі міжкультурних контактів, оскільки засвоєні ними культурні коди можуть суттєво відрізнятися між собою. Внаслідок цього представники різних культур часто сприймають інші їх прояви не в повному обсязі (як цілісне явище), а фрагментарно, тільки в тих компонентах, які здатні зрозуміти, належним чином оцінити, перейняти та засвоїти [21].

У свою чергу, головними з підвалин комунікативної толерантності є висока внутрішня культура особистості, її здатність позитивно чи хоча б нейтрально сприймати «інакшість» оточуючого світу, генерувати повагу та емпатію до людей з відмінними від тебе якостями, з розумінням сприймати та вміти долати мовні та інші бар'єри, які час від часу виникають з певних об'єктивних або суб'єктивних причин.

Комунікативна толерантність та її конкретні прояви залежать від багатьох чинників. Відомий український дослідник процесів міжособистісної комунікації Ф.С. Бацевич розподіляє їх на дві групи. До першої з них він включає загальні (загальнолюдські) закони, правила, конвенції, принципи і максими толерантного спілкування, які є в певній мірі уніфікованими (наприклад, стандартні вимоги щодо ввічливості, поваги до іншої сторони комунікативної взаємодії [4, с. 110].

Другу групу таких факторів утворюють обставини, які можуть характеризуватися певною етнокультурною та іншою специфікою, як то: *ставлення* (учасників комунікації) *до природи*: її сприйняття як такої, що перебуває в гармонії з людиною або ж такою, що знаходиться під її контролем чи обмежує її; *ставлення до часу*, тобто домінанта спрямованість особи на минуле, теперішнє або майбутнє; *ставлення до простору*, і перш за все «особистого» простору у спілкуванні, зокрема припустимістю або заборонаю (обмеженням) у певній культурі тактильних контактів, конкретними параметрами (фізичної) дистанції в процесі інтеракції; *ставлення (власне) до спілкування*, переважно під кутом зору ступеня насичення його контекстуальною інформацією; *типу інформаційних потоків*, що характеризуються швидкістю або повільністю розповсюдження інформації в даному суспільстві, особливостями інформаційних каналів, які при цьому використовуються; *ставлення до особистої свободи*, тобто визнання переваги у відповідному суспільстві індивідуалістичних або колективістських засад його організації; *ставлення до природи (сутності) людини* – сприйняття її початково гріховною або позитивною тощо [4, с. 110-112].

Отже, толерантність визначає ефективність багатьох соціальних сфер і практик, що передбачають доволі регулярну взаємодію їх учасників. У зв'язку з цим, будь-які дослідження, спрямовані на покращення суспільної комунікації, мають базуватися на розумінні толерантності як надзвичайно важливої соціальної цінності, яка має належним чином забезпечуватися із застосуванням з цією метою всього наявного наукового та іншого інструментарію.

1.5. Невербальна складова англомовного діалогічного дискурсу

1.5.1. Класифікація невербальних компонентів комунікації.

Комунікативна взаємодія осіб, зміст якої полягає у висловленні (адресантом) та подальшій інтерпретації (адресатом) певних інформативно насичених повідомлень, здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів комунікації. Перші є найбільш універсальним інструментом комунікації людей,

оскільки на вербальну мову (усну та письмову) можливо «перекласти» звернення, створені за допомогою будь-якої іншої знакової системи. Вербальна складова мовлення на теперішній час є краще структурованою та дослідженою частиною комунікативного цілого, ніж невербальна [38, с. 1; 63, с. 320]. Водночас, важко переоцінити й можливості невербальних форм обміну інформацією. У багатьох випадках невербальні компоненти можуть повністю замінювати мову, а крім того значно виразніше останньої передавати почуття та емоції людей, і тим самим звести до мінімуму можливість помилкового декодування висловлювання [38, с. 11]. Втім, найвища результативність спілкування досягається, на наш погляд, у разі вдалого поєднання обох згаданих компонентів комунікації, коли її вербальні та невербальні засоби взаємно доповнюють та посилюють дію один одного [63, с. 321; 70, с. 107]

Невербальна комунікація, тобто спілкування поза вербальними його механізмами за допомогою міміки, жестів, пантоміміки (руху всього тіла), «вокальної» міміки (інтонації, тембру, ритму мовлення), просторового позиціонування тощо уходить корінням у значно більш стародавні періоди еволюції, і тому має більшу загальну надійність, ніж відносно більш молода і абстрактна вербальна комунікація [38, с. 6; 63, с. 321, 67]. Окрім інших вже згаданих її переваг, відзначимо також: можливості, які вона створює при спілкуванні людей, що не володіють жодною спільною для них мовою [38, с. 7]; безперервний (на відміну від вербальних форм мовлення) характер невербальних повідомлень, коли навіть відсутність конкретних невербальних реакцій має такий же знаковий характер, як і їх наявність, навіть ще більш виразний мовою [38 с. 1; 60, с. 4; 63, с. 320]; простота, економічність легкість у виконанні, тоді як вербальна комунікація нерідко супроводжується певними проблемами, наприклад, коли комунікант відчуває труднощі з підбором «потрібних» слів [38, с. 18]; більшу гнучкість спілкування з використанням невербальних комунікативних компонентів, що залишає можливість, у разі такої доцільності, «не помітити» чи «не зрозуміти» конфліктний жест, погляд, інтонацію внаслідок того, що цей інформаційний матеріал є семантично багатоплановим для

однозначного тлумачення [38, с. 16; 63, 320]; високий рівень їхньої комбінаторності, що дозволяє легко поєднувати (комбінувати) невербальні та вербальні комунікативні компоненти; здатність суттєво підвищувати достовірність інформації, якою обмінюються учасники комунікації. [63, 320]. Як небезпідставно відмічає в даному зв'язку Дж. Фаст, набагато важливіше розуміти людину за його жестами, рухами, поглядами, позами та інтонаціями, так як слова можуть бути брехливими, а невербальні складові допоможуть визначити істинну цінність слів, що говоряться [38, с. 7, 17; 43, с. 5-6].

У лінгвістичній науці представлені різні підходи до класифікації невербальних компонентів комунікації. За одним з них, зокрема, засоби невербального спілкування поділяються на: а) паралінгвістичні (акустичні або звукові, тобто пов'язані з промовою – інтонація, гучність, тембр, тон, ритм, висота звуку, мовні паузи та їх локалізація в тексті). Паралінгвістична система – це система вокалізації, тобто якості голосу, його діапазон, тональність, що разом називається просодика; б) екстралінгвістичні, тобто не пов'язані з промовою засоби комунікації – сміх, плач, кашель, зітхання, «шмигання» носом і т. і.; в) тактильно-кінестетичні (фізичний вплив – ведення сліпого за руку, контактний танець та ін; такесика – потиск руки, ляскання по плечу); г) ольфакторні (приємні і неприємні запахи навколишнього середовища; природний і штучний запахи людини); д) кінетичні (погляд, рухи, пози) [14, с. 17, 18].

У невербальній семіотиці (науці, предметом якої є невербальна комунікація і поведінка людей (пропонується ще диференційованіша (за відповідними розділами цієї науки) градація невербальних компонентів спілкування, а саме, на: звукові коди невербальної комунікації (паралінгвістика); жести і жестові рухи, жестові процеси і жестові системи (кінесика); мову очей і візуальну поведінку людей під час спілкування (окулесика); слухове сприйняття звуків і аудіальну поведінку людей в процесі комунікації (аускультация); мову торкань і тактильної комунікації (гаптика, або такесика); знакові в комунікативних функціях їжі та напоїв, особливості прийому їжі, культурні та комунікативні функції напоїв і частувань (гастика); мову запахів, значення, передані за допомогою запахів, і

роль запахів у комунікації (ольфакція); простір комунікації, його структуру та функції (проксеміка); час комунікації, його структурні, семіотичні і культурні функції (хронеміка) [14, с. 17-18].

Зазначений поділ безсумнівно має певні об'єктивні підстави і може бути корисним у межах масштабного комплексного дослідження невербальних засобів у дискурсивній комунікації, а також при формулюванні на цій основі відповідних спеціалізованих рекомендацій щодо її оптимальної організації. Втім, більш наближеною до реальних умов людського спілкування, і в цьому сенсі значно операціонабельнішою та орієнтованою на практичне застосування, є, на нашу думку, класифікація запропонована деякими з вітчизняних лінгвістів, що в різний час звертались до проблематики невербальних засобів спілкування. При такому підході за основу приймаються головні характеристики невербальних засобів (рух, простір, час) та базові системи їх відображення та сприйняття (зорова та акустична), що дозволяє виокремити такі блоки (класи) невербальних комунікативних компонентів, як: кінесичні (тобто жестові (рух руками [пальцями рук], плечима, головою, ногами, всім тілом; мімічні (рух ротом (посмішка, поцілунок тощо), бровами, очима [погляд, зміна виразу очей], вираз обличчя в цілому), проксемічні (відстань між комунікантами під час спілкування, комунікативно значущі зміни особистого простору комунікантів відносно один одного за рахунок переміщення у просторі та зміни позицій у комунікативному полі дії) та просодичні (комунікативно значуще інтонаційне оформлення вербальних висловлювань, здатних передавати різний зміст синтаксично та семантично ідентичних речень за рахунок інтонаційного варіювання: (комунікативні компоненти) [38, с. 33-38; 63, с. 321].

Водночас, такі чинники інформативного характеру, які мовці враховують при плануванні своїх комунікативних стратегій та тактик поведінки, та які впливають на вибір адекватних ситуації мовленнєвих засобів спілкування, але при тому характеризуються меншим ступенем означеності у порівнянні з кінесичними, просодичними та проксемічними компонентами, як-то: одяг,

зачіска, автомобілі, прикраси тощо, на думку Л.В. Солощук, слід виділити в окрему групу надвербальних комунікативних компонентів [38, с. 39].

Отже, класифікація невербальних компонентів комунікації дозволяє глибше зрозуміти їхню роль у процесі взаємодії, підкреслюючи важливість усіх аспектів невербальної поведінки.

1.5.2. Взаємодія вербальних та невербальних компонентів в англomовному діалогічному дискурсі. Питання взаємодії вербальних та невербальних компонентів в дискурсивній комунікації виникає лише у випадках відносно рівноправного або субсидіарного (відносно іншої) застосування кожної з вказаних знакових систем, оскільки у разі використання в спілкуванні можливостей тільки однієї з них такої проблеми із зрозумілих причин не виникає [63, с. 320]. При цьому в якості базового орієнтиру знаходження оптимального співвідношення перших і других можна прийняти функції, що виконують невербальні засоби комунікації, які на думку І. Ковалінської полягають у: а) регулюванні протікання процесу спілкування та створенні психологічного контакту між партнерами; б) збагаченні значень, що передаються словами, направленні розуміння словесного тексту; висловленні емоцій й відображенні розуміння ситуації [14, с. 16]. Спробуємо на цій основі, а також з урахуванням деяких інших обставин, що супроводжують процес комунікації, коротко охарактеризувати найбільш суттєві аспекти взаємодії вербальних та невербальних компонентів спілкування в діалогічному дискурсі.

Перш за все, відзначимо три можливих варіанти означеної взаємодії. У двох перших випадках вербальні або невербальні компоненти комунікації відповідно утворюють її ядро, тоді як друга (вербальна або невербальна) її складова займає периферійне положення, доповнюючи, посилюючи та уточнюючи значення, які транслює основний компонент дискурсивного спілкування. У третій з аналізованих комунікативних ситуацій забезпечується певна збалансованість застосування кожного із вказаних засобів спілкування. Останній варіант є найбажанішим, оскільки за слушним спостереженням

Дж. Лайонза накладання на вербальний компонент будь-якого усного висловлювання (ланцюжка слів, з котрих він складається) невербального компоненту є важливим для визначення його значення настільки, наскільки важливі значення слів, що в нього входять, та граматичні значення, які кодуються у вербальному компоненті [17, с. 51; 63, с. 320]. Втім не буде перебільшенням і твердження, що залежно від конкретних обставин у цілій низці випадків належний дискурсивний обмін може бути здійснений і за допомогою лише якогось одного із згаданих комунікативних чинників [63, с. 320].

Водночас, у разі, коли у певній комунікації разом представлені і вербальні, і невербальні її складові, слід звертати увагу й на їх змістовне наповнення, оскільки не виключається, що одна з них несе справжнє, а інша фіктивне (при цьому, інколи, навіть протилежне) змістовне навантаження, а отже у такому разі важливо правильно ідентифікувати дійсний смисл відповідного висловлення.

Загалом в означеному контексті слід усвідомлювати, що людина, як соціальний індивід, існує в єдиному комунікативному просторі, який, як будь-який простір, не допускає порожнечі. Внаслідок цього комунікативний простір заповнюється відповідними комунікативними складовими – вербальними або невербальними, які пов'язані складними лінійними та нелінійними відносинами, утворюючи складні комунікативні сплетіння [38, с. 8].

Досліджуючи взаємодію вербальних та невербальних засобів комунікації необхідно враховувати й те, що вербальні повідомлення, як правило, не мають безперервного характеру. В.П. Річмонд та Дж.К. МакКроскі, відзначають з цього приводу, що ми промовляємо декілька слів, потім ми замовкаємо, потім знов щось вимовляємо, знов мовчимо, і так далі. Невербальні ж повідомлення мають безперервний характер. Відсутність невербальних реакцій має такий же знаковий характер, як і їх наявність, навіть ще більш виразний [60, с. 4].

Відзначимо також, що співвідношення в певній комунікації, а точніше місце, яке в ній відводиться відповідним (вербальним або невербальним) засобам спілкування залежить серед іншого і від конкретного етапу комунікативної взаємодії. Зокрема, можна стверджувати, що на початковому її етапі – при

орієнтуванні в ситуації та встановленні контакту важливіше значення відіграє сприйняття та оцінка невербальних проявів поведінки потенційного комуніканта. Так, у цьому зв'язку справедливо відмічається, що «якщо, наприклад, ви хочете заговорити з людиною, але вона не виглядає схильною до спілкування (схрещені на грудях руки, відштовхуючий вираз обличчя), то в такому разі ви все ж таки вирішуєте не починати розмови. Якщо ж, навпроти, ця людина посміхається, то ви, найвірогідніше, розпочнете розмову» [38, с. 2].

Суттєвою для проблематики визначення оптимального балансу між вербальними та невербальними компонентами комунікації слід визнати й ту обставину, що вербально виражені репліки у відриві від контекстуальних корелятивів свого функціонування можуть не містити у собі достатньо структурно-семантичних ознак, які характеризують їхній комунікативний статус. Введення невербальних компонентів у комунікативний процес дозволяє звести до мінімуму можливість помилкового декодування висловлювання, таким чином надаючи адресату можливість враховувати комунікативний намір партнера та зробити відповідний комунікативний крок. Відсутність невербального оформлення висловлення може спровокувати комунікативний брак у відповіді [38, с. 11].

Підсумовуючи вищевикладене можна стверджувати, що будь-яка належним чином здійснювана комунікація являє собою організовану і безперевну систему, яка має своєю основою вивірене та гармонійне поєднання вербальних і невербальних її складових.

1.6. Поняття «дискурсивна особистість» та його роль у дослідженнях комунікативного процесу

Повноцінне розкриття та наукове обґрунтування концепту «дискурсу» тісно пов'язане з характеристикою мовної (в її широкому розумінні) компетентності суб'єктів комунікативних процесів. Обґрунтовуючи цю тезу Л.В. Солощук солідаризується з цього питання з думкою відомого лінгвіста і філософа мови Д. Вандервекена, який зокрема зазначав, що розуміючи мову як

соціальну форму мовленнєвої поведінки, необхідно враховувати вміння самого мовця конструювати дискурси та ефективно декодувати мовлення своїх співрозмовників [66].

Такий рівень володіння мовою зазвичай властивий особам, що мають розвинуті навички до рефлексії, здатні адекватно усвідомлювати себе і завдяки цьому чітко позиціонуватися в соціумі, які можуть ясно, з урахуванням конкретної комунікативної ситуації та вміло використовуючи широкий діапазон вербальних та невербальних засобів мовлення, ефективно досягати поставлених цілей в інтеракціях за їх участю. Інакше кажучи, йдеться про такий рівень мовної компетенції, коли мовець не задовольняється роллю лише (пасивного, веденого) учасника дискурсу, а постає у якості його активного творця [36, с. 52]. Перелічені (позитивні) учасників відповідних комунікативних практик, а також певні інші пов'язані з ними обставини, які розглядаються в їх комплексі, знаходять останнім часом своє опосередкування у лінгвістичній науці через залучення до вже наявного корпусу її понять відносно нової для неї абстракції «дискурсивна особистість».

Загалом методологічну основу дослідження проблематики дискурсивної особистості, так само як й інших проекцій та форм прояву (існування) людини у мовній царині, утворює поняття «мовна особистість», що, у свою чергу ґрунтується на більш широкому за його обсягом соціальному концепті – «особистість», під якою, зазвичай, розуміють людську індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей [68, с. 243]. Власне ж поняття мовної особистості відображує, насамперед (хоча й не тільки), вербальний аспект вираження особою своїх думок, намірів та переживань. Наприклад, А.П. Романченко розуміє мовну особистість як носія мови, що характеризується в аспекті створюваних цим суб'єктом текстів з огляду на реалізацію в них конкретних засобів певної мови (емоційно-експресивних, емоційно-нейтральних, конкретно-чуттєвих, просторічної або лексики більш високого рівня, синтаксичних конструкцій, певного стилю висловлювань, інтонації тощо), які використовуються автором з метою самовираження, досягнення відповідної

комунікаційної мети, а також з інших міркувань, пов'язаних з міжособистісним спілкуванням. При цьому підкреслюється, що майже вся сукупність соціальних та індивідуальних рис особистості знаходить відображення у створених нею текстах [32, с. 68].

У структурі мовної особистості пропонується виокремлювати три основних компоненти (рівні): *вербально-семантичний*, що характеризує ступінь оволодіння особою рідною мовою – її словниковим запасом, навичками побудови і використання граматичних конструкцій тощо; *лінгво-когнітивний*, який має орієнтаційне значення, відповідаючи за формування у її свідомості (через використання всього комплексу наявного в неї мовного інструментарію) певної сукупності ідей, категорій понять, що відбивають уявлення цього суб'єкта про оточуючий світ; *мотиваційний*, на якому відповідно до вказаної картини світу складається система мотивів і цінностей, що визначають в подальшому його мовну поведінку [36, с. 48, 49].

А.В. Нікітіна, спираючись на поняття особистості та мовної особистості розглядає дискурсивну особистість (яку вона позначає терміном «дискурсна» – з метою відмежування у такий спосіб її власне мовленнєво-комунікативних здібностей від тих, які ототожнюють із спроможністю особи до *дискурсивного* мислення, тобто мислення згідно з правилами логіки), як своєрідний результат послідовних компетентністних трансформацій особистості – найвищий рівень її мовної комунікативної майстерності, якого вона досягає, опановуючи спочатку (базові) здатності притаманні *мовній особистості*, додаючи до них поступово *мовленнєву, комунікативну, риторичну*, і нарешті, *дискурсну* компетентність. Розвиваючи цю тезу вказана авторка уточнює також, що дискурсна особистість містить елементи мовної, мовленнєвої, комунікативної, риторичної особистості, які виявляються у певних дискурсах через усвідомлення їх цінностей, опанування стратегій, тактик, типових мовленнєвих жанрів, невербальних засобів, що схематично зображено в Додатку А [27, с. 136-138].

Л.В. Солощук, яка першою з вчених-лінгвістів почала розроблення концепту «дискурсивна особистість», переконливо демонструє, що цей

напрямок наукових досліджень зумовлений нещодавнім зростанням інтересу до ролі в мовних процесах соціально-антропного фактору.

Згідно цієї парадигми мовні структури, закономірності і тенденції їх розвитку не можуть сприйматися як щось ізольоване, як своєрідна «річ у собі» (майже) вільна від впливу соціальності (що було типовим для представників попереднього покоління вчених-мовознавців), а отже і їх аналіз з необхідністю передбачає постійну увагу до реальних речових практик, творчих спроможностей їх найактивніших та найталановитіших учасників, тобто до процесів, які значною мірою і відображує обговорюване поняття.

Заслуговує на увагу і твердження згаданої авторки про те, що феномен дискурсивної особистості безпосередньо пов'язаний з функціональним аспектом мовлення, який знаходить своє відображення у певних мовних спроможностях особи у різних типах дискурсу, а саме, з одного боку, у її здатності до ефективного створення (конструювання) нею власних дискурсів і текстів, а з іншого, в адекватному і повному сприйнятті повідомлень своїх контрагентів по спілкуванню. Конкретизуючи цю тезу Л.В. Солощук відмічає також здатність дискурсивної особистості до гнучкого реагування на дискурсивне оточення, що виявляється насамперед у її вмінні швидко переорієнтовуватися з одного типу дискурсивних відносин на інший [39, с. 167, 168].

Слід відзначити, що на відміну від А.В. Нікітіної та Л.В. Солощук, які розглядають дискурсивну особистість як певну *якісну* характеристику мовної особистості, якій притаманний досить високий рівень мовної, мовленнєвої, комунікативної, інтеракційної культури та компетентності (тобто в аспекті її здатності успішно комунікувати в обох напрямках: як у плані вмілого конструювання власних дискурсів, так і в декодуванні повідомлень від інших учасників комунікативного процесу), можна стверджувати, що Л.М. Синельнікова прирівнює дискурсивну особистість до будь-якої особи, яка є учасником комунікації у межах певного типу дискурсу, незважаючи на те, наскільки успішно вона її підтримує [34].

Важливим також є зауваження стосовно того, що концепт «дискурсивна особистість» базується на ідеї, згідно до якої мова – це не тільки засіб комунікації, але й спосіб вираження відповідної соціальної ідентичності особи. У зв'язку з цим стверджується, що в інтеракційному контексті мовна особистість перетворюється на дискурсивну особистість, яка, у свою чергу, формується на перетині комунікативних і когнітивних чинників [32, с. 69].

Нарешті, вкрай цікавим в контексті досліджуваної теми здається й змістовний перелік конкретних складових комунікації, високий ступінь оволодіння кожною з яких (або адекватного реагування на поведінку свого контрагента по спілкуванню) являє, на нашу думку, одну з неодмінних характеристик дискурсивної особистості. Зокрема йдеться про те, що в процесі дискурсивних практик її суб'єкти, обираючи певні мовні прийоми, тактики та стратегії кооперативного або некооперативного характеру: описують, констатують, доводять, переконують, прохають, наказують, питають, відповідають, пропонують, приймають пропозиції, обіцяють та ухиляються від обіцянок, іронізують над фактами, один над одним або над собою, ображають співрозмовників або лестять їм, оцінюють зовнішні факти або поведінку один одного [25; 36, с. 53, 54].

Узагальнюючи вищевикладене, виокремимо найважливіші, на наш погляд, комунікативні властивості дискурсивної особистості (далі – ДО):

- ДО на високому рівні володіє всім комплексом знань, навичок, здібностей (ширше – комунікативною компетенцією), що застосовуються у мовній, мовленнєвій, комунікативній, риторичній практиках;
- ДО реалізує свої комунікативні здібності в межах певного типу дискурсу, обираючи при цьому з урахуванням особливостей останнього, на основі засвоєної нею системи цінностей та здатності гнучко реагувати на конкретне дискурсивне оточення, з врахуванням інших значимих компонентів не тільки мовного, але й немовного характеру, саме ті тактики та стратегії комунікативної поведінки, які максимально відповідають її меті [39, с. 169];

- ДО властивий високий рівень оперативності реагування на мовні (комунікативні) ситуації, з якими вона стикається, що виявляється серед іншого в її готовності до швидкого переходу від одного типу дискурсивних стосунків до інших [39, с. 169];
- ДО володіє широким арсеналом різноманітних засобів вербального та невербального спілкування, що виявляється у її вмінні використовувати в кожному випадку комунікативної взаємодії (залежно від умов конкретної ситуації, соціальних ролей, що дотримуються її сторони, характеру інформації, якою вони обмінюються тощо) найбільш оптимальні з точки зору реалізації її завдань мовленнєві інструменти;
- ДО здатна та прагне до створення дискурсу, який би приваблював інших осіб, стимулюючи їх тим самим до спілкування та забезпечуючи в такий спосіб його кращу ефективність та результативність [10, с. 299].

Зазначимо, що такий перелік комунікативних якостей може (одразу) опанувати далеко не кожна людина. Втім сама вже наявність описаної моделі ідеального мовця може бути корисною для оцінки особою своєї реальної комунікативної компетентності та сприятиме її подальшим зусиллям з удосконалення своїх відповідних знань та навичок.

Висновки до розділу 1

Сучасне розуміння дискурсу уособлює спробу найбільш всебічного та ґрунтового наукового дослідження процесів комунікації на різних її рівнях (міжособистісному, груповому, міжгруповому, внутрішньо- та міждержавному). Реалізація вказаного завдання передбачає вивчення людського спілкування в розрізі його функцій, суб'єктів, їх особливостей, цілей, які вони переслідують, вступаючи між собою в комунікативну взаємодію, мовних (вербальних та невербальних, а також надвербальних) засобів взаємного транслювання смислів (інформації), соціального та культурного середовища, яке впливає на результативність дискурсивних практик.

Значна варіативність вказаних обставин зумовлює безліч варіацій їх можливого поєднання в межах конкретних комунікативних обмінів, що створює умови для формування значної кількості вельми специфічних типів дискурсу: побутового, інституційного, які теж вимагають диференціації за відповідними класифікаційними критеріями. Тоді як, інституційному дискурсу притаманний найвищий рівень структурованості, формалізації, контрольованості, стійкості комунікативних практик та їх нормативної регламентованості.

Суттєвим чинником результативності майже будь-якого дискурсивно-орієнтованого спілкування в сучасному суспільстві постає вимога взаємного толерування його учасників. Це вимагає уважного вивчення природи суспільної толерантності, а також всебічного аналізу умов її забезпечення.

Важливою умовою успішності комунікативних контактів, здійснюваних на різних рівнях та у межах кожного із вищезгаданих типів дискурсу є збалансоване застосування при цьому всього арсеналу наявних засобів та каналів людського спілкування. У вказаному контексті відзначимо важливість більш широкого та вмілого використання в процесі комунікації не тільки вербальних, а також невербальних (і надвербальних) її компонентів.

Введення концепту «дискурсивна особистість» слід розглядати в контексті поступового подолання негативної, на наш погляд, тенденції, що спостерігалась в лінгвістичній науці протягом декількох попередніх десятиліть, коли головна увага науковців була зосереджена переважно на вивченні відповідних знакових систем, тоді як творча діяльність суб'єктів, які їх застосовують, розвивають (удосконалюють) не отримувала належного наукового опрацювання. В цьому сенсі відзначена переорієнтація наукових досліджень, а також пов'язані з нею суттєве розширення та модифікація понятійного апарату мовознавства набуває значення своєрідного «коперніканського перевороту» у царині мовних досліджень, який покликаний подолати подібний стан речей та повернути людині по праву належну їй мовну суб'єктність.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕРБАЛЬНИХ І НЕВЕРБАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ТОЛЕРАНТНОЇ ДИСКУРСИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

У цьому розділі розглядаються основні соціальні чинники, що визначають природу та особливості організації англomовного діалогічного дискурсу, досліджуються питання взаємодії в останньому вербальних і невербальних (кінесичних, просодичних, проксемічних) компонентів комунікації.

2.1. Соціальна детермінованість англomовного діалогічного дискурсу

Тема соціальної детермінованості англomовного діалогічного дискурсу з огляду на його залежність від чисельних та різних за своєю природою чинників вивчається представниками багатьох галузей наукового знання, і в тому числі: філософії, лінгвістики, психології, політології, соціології, антропології, комунікативістики тощо. Втім, вказані дослідження мають переважно фрагментарний характер, зорієнтовані на аналізі якогось одного або окремої групи таких факторів, не даючи бодай відносно повного і системного уявлення про весь комплекс обставин, які визначають умови розгортання тих чи інших типів дискурсів. Тому, спираючись на згадані розвідки та певним чином узагальнивши їх результати спробуємо самостійно окреслити коло найбільш важливих з відзначених детермінант.

Перш за все у даному зв'язку, відмітимо, відповідні світоглядні уявлення людини, що виконують для особи роль базових орієнтирів в будь-якій її діяльності, у тому числі й в різноманітних комунікаціях, в які вона вступає протягом свого життя. Цей мотиваційний блок та узгоджена з ним картина світу є настільки вкоріненими в людську свідомість, що особа керується ними у своїй поведінці часто навіть не до кінця віддаючи собі звіт стосовно безпосереднього змісту таких вподобань. Зокрема йдеться про її ставлення до природи, простору, часу, питань про сенс життя та сутність людської особистості [4, с. 110, 112].

Суттєвий, якщо не визначальний в багатьох випадках, вплив на характер дискурсивних контактів суб'єктів спілкування здійснює домінуюча у певному суспільстві система ціннісних орієнтацій, що виражає змістовне відношення людини до соціальної дійсності і в цій якості визначає мотивацію її поведінки, робить істотний вплив на всі сторони її діяльності [22, с. 27]. Значення цієї групи факторів на комунікативну поведінку зумовлюється тим, що ними визначаються: 1) загальна спрямованість інтересів і прагнень особистості; 2) ієрархія індивідуальних вподобань і зразків; 3) цільові і мотиваційні програми; 4) рівень вподобань; 5) уявлення про дійсне і механізми селекції за критеріями значущості; 6) міру готовності й рішучості до реалізації власного «проекту життя» [48, с. 227]. Зокрема, розрізняють абсолютні – доброта, любов, правда, справедливість, гідність, свобода, чесність; національні – патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності; громадянські – права і свободи, обов'язки, соціальна гармонія, повага закону; сімейно-родинні – подружня вірність, стосунки у сім'ї, пам'ять предків; особистісні – риси характеру, поведінка, стиль приватного життя; цінності [22, с. 29].

Істотним чинником для значної частини дискурсивних практик – обставина, яку спеціально відзначав ще М. Фуко, виступає притаманна певному соціуму система владних відносин, яка структурує майже всі рівні суспільного буття (відносини володарювання у стосунках: державна влада – громадяни, лідер політичної партії – рядові партійці; церковні ієрархи – представники духовенства нижчої ланки, деякою мірою паства; педагог – учень; батьки – діти тощо [44, с. 67]. В якості важливої зовнішньо-нормативної детермінанти більшості з інституційних дискурсів відзначаються також стереотипи поведінки колективів, ментальність великих груп, до яких належить особа, що зумовлює відповідним чином її ставлення, судження та поведінкові реакції в процесі спілкування [46, с. 138].

Іншим впливовим фактором дискурсивної взаємодії визнається крім того певна ролева ідентифікація її учасників. Соціальні ролі, яких дотримується особа, відображають сукупності суспільно обумовлених атрибутів та очікувань,

пов'язаних з відповідними соціальними позиціями. Констатується, зокрема, що коли люди перебувають в певній соціальній позиції, їхня поведінка визначається головним чином існуючими очікуваннями інших людей стосовно цих позицій, а не їхніми власними індивідуальними характеристиками [47, с. 121]. При цьому важливо враховувати весь комплекс соціальних амплуа, притаманних конкретному індивіду, оскільки характерні вербальні та невербальні ознаки однієї соціальної ролі можуть мати вплив на іншу соціальну роль, виконувану тією самою особою. Тобто, при реалізації соціальних ролей дискурсивної особистості інституційний стиль спілкування може накладати свій відбиток на манеру спілкування у побутових умовах або навпаки [35, с. 47].

Не меншою також є залежність комунікативних відносин й від певного типу інституційного дискурсу, в царині якого вони складаються. Кожен з таких типів володіє своєю власною специфікою у вигляді особливостей статусу (ролевій персоніфікації) його учасників, мети, яку вони переслідують, хронотопу, ритуально зафіксованих цінностей цих осіб та інтернаціонально «закріплених» стратегій (послідовності їх мовних дій у типових ситуаціях), в обмеженій номенклатурі жанрів і жорстко обумовленому арсеналі прецедентних феноменів (імен, висловлювань, текстів і ситуацій) тощо [28, с. 247]. Все це разом відповідним чином визначає спрямованість та зміст взаємодії сторін, що комунікують в умовах даного типу дискурсу.

Окремої уваги в аспекті їх впливу на характер дискурсивних обмінів заслуговують особливості комунікативної поведінки, що визначаються приналежністю комунікантів до певної (етно-)національної культури. Зокрема, згадана специфіка подібного спілкування може виявлятися у властивих цим суб'єктам уявленням про успішну або девіантну комунікацію (наприклад, стосовно типових для даної культури проявів ввічливості, зразків початку та завершення комунікативної ситуації); у тих, чи інших загальних принципах, конвенціях і максимах спілкування у межах конкретної етнолінгвокультури (наприклад, відносно розуміння представниками відповідної культури максими кількості (достатності) інформації); у вимогах, які висувуються представниками

певного етносу до, так званих, «гросмейстерів спілкування», тобто осіб, які визнаються у середовищі цієї етнічної групи надзвичайно риторично вправними особистостями, які вміють налагоджувати, підтримувати і поглиблювати комунікативні контакти з найрізноманітнішими категоріями адресатів; у вмінні толерантного спілкування завдяки використанню з цією метою найбільш вдалих зразків «народної мудрості» у вигляді прислів'їв, приказок, афоризмів, максим тощо; у намаганні додержуватися відповідних рамок спілкування, зумовлених, наприклад, стереотипними для свідомості носіїв даної лінгвокультури уявленнями та поведінковими реакціями відносно питань (ознак) віку, статі, соціальних ролей контрагентів по комунікації; у своєрідній лінгвокультурній етикетизації спілкування, пов'язаної, серед іншого, з виявленням та аналізом специфічних для кожної лінгвокультури обмежень у спілкуванні у вигляді різноманітних табу (мовних, тематичних, контактних) [4, с. 112-117].

Нарешті, не можна ігнорувати і такий досить вагомий фактор міжособистісних стосунків в межах інституційного діалогічного дискурсу, що також значною мірою визначає його організацію, як певне гендерне позиціонування суб'єктів даної комунікації. Зокрема, відзначається, що в жіночому мовленні зазвичай виразніше артикульовані (що, водночас є менш типовим для осіб, які демонструють відповідні маскулінні властивості) прояви ввічливості, спостерігаються більша готовність до вибачення та специфічні вербальні і невербальні знаки невпевненості, схильність до пом'якшення категоричності тощо [47, с. 124]. При цьому важливо враховувати, що хоча гендер природним чином й тяжіє до конкретної статевої приналежності особи, але при тому цілком не зводиться до неї. Для сучасного розуміння гендеру є характерною релятивізація гендеру, яка виявляється в тому, що він не ставиться в безпосередню залежність від статі, а розглядається як когнітивно й культурно детермінована сутність, як феномен, який конструюється в царині соціуму та його культури. Тому маскулінність та фемінність розглядаються не як незмінна природна даність, а як динамічний мінливий продукт розвитку людського суспільства, яке підпадає під вплив соціального маніпулювання, моделювання й

культурних традицій [47, с. 124-125]. Наразі значна кількість дослідників вказує на те, що мовець обирає ту чи іншу комунікативну стратегію й модель комунікативної поведінки не тому, що він є чоловіком або жінкою, а тому що такий мовець бажає бути віднесеним до тої чи іншої статі [65].

Отже, необхідною умовою для успішної взаємодії учасників англомовного діалогічного дискурсу є достатня поінформованість цих осіб щодо всього комплексу різноманітних соціальних обставин, які можуть впливати на процес їхньої комунікації.

2.2. Особливості взаємодії вербальних та кінесичних комунікативних компонентів у діяльності толерантної дискурсивної особистості в англомовному побутовому та інституціональному дискурсах

Кінесичні компоненти комунікації становлять важливу складову невербальної взаємодії учасників спілкування. У поєднанні зі словесними виразами (вербальною комунікацією) вони можуть бути ефективно використані для демонстрації і підтвердження толерантних настроїв комунікантів.

Відповідно, доцільним, а іноді і необхідним, є використання під час комунікації певних рухів тіла (жестових або мімічних), спрямованих на створення і підтримання атмосфери толерування у ставленні до свого співрозмовника. Так, *широка, сором'язлива, тепла, щира, слабка посмішка; обережний дотик до ліктя; міцне рукостискання; променистий, вдячний, погляд; ніжні обійми; кивок на знак згоди; відкриті долоні* тощо сигналізують про наявність надійного підґрунтя до подальшої комунікації, можливості кооперації та підтримання загальної атмосфери доброзичливості. Навпроти, *скривлене обличчя; насуплені брови; міцно стиснуті зуби; зловісна усмішка; перекошені губи; млява поза; зверхній погляд* можуть свідчити про байдужість або навіть вороже ставлення до співрозмовника і нерідко призводить до конфлікту.

Толерантна дискурсивна особистість схильна до застосування контактних (хоча і не тільки) кінесичних комунікативних компонентів, як-то: *ніжний поцілунок; міцні, теплі обійми; заспокійливе рукостискання; обережні дотики до обличчя, волосся, плеч тощо*. Задля реалізації і продукування таких кінесичних рухів вона вдається до тактильної взаємодії з іншим учасником комунікації, що підсилює відчуття щирої, доброї та підбадьорливої атмосфери. Такий тип взаємодії зазвичай притаманний більш близьким, довірливим, дружнім, сімейним, любовним відносинам. Утім, варто відмітити, що об'єктивна різниця у віці або у соціальних (статусних) ролях комунікантів тощо не є такою, що виключає можливість застосування зазначених вище кінесичних компонентів жодним з учасників комунікації.

1) *'Gentle, soft dream, nestling in my arms now, you will fly, too, as your sisters have all fled before you: but kiss me before you go—embrace me, Jane.'*
'There, sir – and there!'

I pressed my lips to his once brilliant and now rayless eyes—I swept his hair from his brow, and kissed that too. He suddenly seemed to arouse himself: the conviction of the reality of all this seized him.

'It is you – is it, Jane? You are come back to me then?'

'I am' [2, p. 330].

Такі відмінності нерідко призводять до модифікації взаємовідносин у напружено-емоційних ситуаціях, надовго або остаточно змінюючи ролі комунікантів або патерни їх взаємодії (заступницька і патерналістська поведінка знаходить своє вираження у діях до цього «підлеглого»; більш формалізовані стосунки між жінкою старшою за віком і чоловіком молодшим від неї переводяться у ранг материнсько-теплих, дружніх тощо).

2) *Mrs Bolton, as soon as she saw the tears running over his blank face, hastily wiped her own wet cheeks on her little handkerchief, and leaned towards him. 'Now, don't you fret, Sir Clifford!' she said, in a luxury of emotion. 'Now, don't you fret, don't, you'll only do yourself an injury!'*

And he put his arms round her and clung to her like a child, wetting the bib of her starched white apron, and the bosom of her pale-blue cotton dress, with his tears...

His body shivered suddenly in an indrawn breath of silent sobbing, and the tears ran quicker down his face. She laid her hand on his arm, and her own tears fell again. Again the shiver went through him, like a convulsion, and she laid her arm round his shoulder. 'There, there! There, there! Don't you fret, then, don't you! Don't you fret!' she moaned to him, while her own tears fell. And she drew him to her, and held her arms round his great shoulders, while he laid his face on her bosom and sobbed, shaking and hulking his huge shoulders, whilst she softly stroked his dusky-blond hair and said: 'There! There! There! There then! There then! Never you mind! Never you mind, then!'

So at length she kissed him, and rocked him on her bosom, and in her heart she said to herself: 'Oh, Sir Clifford! Oh, high and mighty Chatterleys! Is this what you've come down to!' And finally he even went to sleep, like a child.

After this, Clifford became like a child with Mrs Bolton [9, p. 300].

Проте, зазначимо, що й таким кінесичним компоненти комунікації в окремих комунікативних ситуаціях може бути притаманна певна мінливість та спонтанність. До того ж, подібні ситуації: (спортивні змагання, завершення судового процесу, встановлення діагнозу пацієнту тощо) нерідко супроводжуються сильними емоційними потрясіннями, які навіть за умов взаємної поваги, чутливого та толерантного ставлення комунікантів один до одного не завжди сприяють встановленню між ними довготривалих близьких стосунків.

3) *Ana (winning team) to miracle (loosing team): Good job (shakes hands) mind control (loosing team) to Ceb (winning team): Good games, Ceb (hugs) Ceb to mind control: Thanks, bro (hugs)... [13].*

Слід відзначити, що у продукуванні кінесичних компонентів комунікації не обов'язково мають бути задіяний партнер по спілкуванню. Більш того, учасники комунікації можуть різною мірою застосовувати невербальні компоненти. Втім,

і в таких випадках це не обов'язково свідчить про недостатній рівень їх взаємного толерування, оскільки інтенції взаємоповаги та чутливого ставлення можуть проявлятися і в дещо інших, альтернативних формах. Так, *широка, тепла, дружня, щира посмішка; м'який, співчутливий, вдячний, променистий погляд; схвальний кивок; відкриті долоні* адресата хоча і є певною мірою більш стриманими (порівняно із згаданими) рухами тіла, але й при цьому досить наочно та виразно демонструють відповідні кооперативні настрої.

Залучення вказаних кінесичних компонентів комунікації є типовим для толерантного статусно-орієнтованого спілкування. Крім того, діапазон їхнього використання може охоплювати й ті випадки особистісно-орієнтованих контактів, коли їх учасники є зовсім різного віку, не є друзями, добрими приятелями, або, наприклад, хоча й пов'язані родинними стосунками та поважають один одного, але при тому, внаслідок не співпадіння своїх інтересів або з якихось інших причин, намагаються витримувати між собою певну дистанцію.

4) *How so reasonable a creature could live in peril of everlasting torment was incomprehensible.*

'That ain't right, Miss Maudie. You're the best lady I know.'

Miss Maudie grinned. 'Thank you ma'am. Thing is, foot-washers think women are a sin by definition. They take the Bible literally, you know' [10, p. 34].

Варто також звернути увагу на те, що поряд з експресивно-вираженими і вочевидь позитивно-забарвленими жестовими або мімічними кінесичними засобами мовлення, які характеризуються сміливістю, відкритістю, часто (хоча й не завжди) є контактними і, певною мірою, більш зрозумілими для адресата, толерантна дискурсивна особистість може обирати і значно нейтральніший кінесичний інструментарій. З огляду на стриманість та меншу емоційну експлікацію таких компонентів, вони, зазвичай, використовуються лише одним з учасників комунікації, є неконтактними, відповідають обережнішим і, навіть, скованішим рухам тіла, наприклад: *подивився, зітхнув, провів рукою по лобі, задумливо глянув, слабо посміхнувся* тощо. Вказані засоби комунікації доцільно

вживати з метою пом'якшення вербалізованого повідомлення та підкреслено толерантного ставлення мовця.

5) *She stopped, so I said: "What we want to know now, Miss Emily, is if the rumour's true or not."*

She went on gazing at us for a moment, then took a deep breath. "Within Hailsham itself, whenever this talk started up, I made sure to stamp it out good and proper...But for the two of you, I can see this doesn't apply. You are serious. You've thought carefully. You've hoped carefully. For students like you, I do feel regret. It gives me no pleasure at all to disappoint you. But there it is" [8, p. 267].

Іноді дотримання вимог толерантності, наприклад, з огляду на повагу певних уподобань співрозмовника, небажання створювати дискомфортні для нього умови та порушувати кордони його приватності, може, навпроти, вимагати обмеженого застосування кінесичних компонентів комунікації або й взагалі свідомої відмови від їхнього використання.

6) *'That hundred thousand dollars,' she said, 'is merely a retainer. I will pay all expenses. If you succeed, your fee, determined by you, will be in addition to the retainer. If you fail, you will have the hundred thousand.' ...*

... 'Fine. I'll take you out and wait there while you leave and see what happens.' I stood up. 'Mr Wolfe can let you know tomorrow what he decides.' I went to the couch for the sable.

It worked. She didn't like it. She had come to hire Nero Wolfe, and she hung on for five minutes trying to clinch it, but she soon saw that she was only riling him and got up and invited her coat. She was up on Wolfe all right. Aware that he didn't like to shake hands, she didn't offer, but when I followed her out to the stoop she gave my hand a firm warm clasp, having gathered that I was going to be in on the decision.

'Thank you, Mr Goodwin. Of course there will be a check for you, personally.' [12, p. 3].

Таким чином, можна зробити висновок, що досягнення необхідного рівня толерантності в стосунках між учасниками дискурсивного обміну можливе не

лише через уникнення негативних реакцій, що проявляються у міміці та жестах, та завдяки активному застосуванню позитивно-забарвлених (часто контактних) і більш нейтральних (неконтактних) кінесичних компонентів комунікації, але і через свідоме незастосування певного кінесичного інструментарію дискурсивною особистістю.

2.3. Особливості взаємодії вербальних та просодичних комунікативних компонентів у діяльності толерантної дискурсивної особистості в англomовному побутовому та інституціональному дискурсах

Дотримання вимог толерантності в спілкуванні передбачає постійний контроль учасників комунікації за всіма скільки-небудь значущими параметрами їхнього мовлення. Зокрема, у разі використання нею вербальних засобів мовлення толерантна дискурсивна особистість завжди приділяє увагу в означеному контексті належному інтонаційному оформленню своїх висловлювань, їх тону, тембру, а також темпу і паузації розмови, передаючи таким чином певні емоції та додаткові смисли.

Бажаючи продемонструвати дружні наміри мовець часто обирає привітний тон і м'який тембр голосу, уникаючи надмірної гучності його звучання; спокійний, неквапливий темп мовлення із застосуванням пауз; і варіативну, часто висхідну, але ненав'язливу інтонацію.

7) *'Good-morning, madam,' said Holmes cheerily. 'My name is Sherlock Holmes. This is my intimate friend and associate, Dr. Watson, before whom you can speak as freely as before myself. ... Pray draw up to it, and I shall order you a cup of hot coffee, for I observe that you are shivering.*

'It is not cold which makes me shiver,' said the woman in a low voice, changing her seat as requested [5, p. 2].

Іноді, з метою демонстрації поблажливого ставлення до співрозмовника, він може змінювати мелодику голосу від високих до більш низьких нот, переходити до повільнішого темпу мовлення, витримувати довші паузи, але при

цьому зберігати один й той самий інтонаційний рівень навіть у разі необхідності повторення відповідного повідомлення декілька разів.

8) DR. SHIRLEY: Put this down. ‘Dolores, when I think of you, I’m reminded of the beautiful plains of Iowa.’ (speaks at a measured pace and in a calm voice)
Lip stares at him.

DR. SHIRLEY: Put it down. (pace of speech and voice do not change)
Lip starts to write.

LIP (repeating) “When-I-think-of-you-I’m-remindedof-the-beautiful...”
Lip looks up.

DR. SHIRLEY: *Plains of Iowa.*

LIP: What planes?

DR. SHIRLEY: The plains. (pause) P-L-A-I-N-S. (pause) Those big fields we saw.

LIP: *Oh, those were nice* [14, p. 68].

Водночас толерантній дискурсивній особистості властива висока гнучкість спілкування, вміння швидко орієнтуватись в конкретній комунікативній ситуації та обирати такі просодичні компоненти мовлення, що максимально відповідають її умовам (типу дискурсу). При цьому, серед іншого, обов’язково мають враховуватися контекст мовлення, характер стосунків та статусні ролі комунікантів, їх вік та притаманна йому специфіка мовної поведінки тощо.

У побутових умовах дискурсивна особистість оперує більшою кількістю не тільки кінесичних, але і просодичних невербальних компонентів [36, с. 119]. Так, у повсякденному дискурсі при спілкуванні близьких або добре знайомих між собою осіб, як то: батьків з дітьми, закоханих, приятелів, колег на перерві тощо, тон мовця зазвичай тяжіє до невимушеного, емпатійно-вираженого, ніжнього, а іноді навіть жартівливого, що загалом має сприяти створенню атмосфери підтримки і довіри.

9) ‘You should care, Jane: if I were what I once was, I would try to make you care – but – a sightless block!’

He relapsed again into gloom. I, on the contrary, became more cheerful, and took fresh courage: these last words gave me an insight as to where the difficulty lay; and as it was no difficulty with me, I felt quite relieved from my previous embarrassment. I resumed a livelier vein of conversation.

'It is time someone undertook to rehumanise you, 'said I [2, p. 331].

Втім, у формальній обстановці навіть дитина може очікувати більш серйозного і шанобливого ставлення до себе, а занадто жартівливий або несерйозний тон може сприйматися як зневага й викликати образу. Тому для толерантного мовця вкрай важливо правильно ідентифікувати і чітко розмежовувати побутове та офіційно-ділове (етикетне, ритуальне) спілкування, оскільки кожен з цих типів комунікації, вимагає свого особливого формату, ігнорування якого здатне значно погіршити її якість і результат [36, с. 129].

10) *'It's a young lady - a schoolgirl - who wants to see you urgently, sir,' said Georges. 'About some murders and a robbery.'*

Poirot raised his eyebrows in surprise. 'Some murders, and a robbery?'

That is interesting. Show the young lady in.'

Julia came into the room and said politely, 'How do you do, Monsieur Poirot?'

My name is Julia Upjohn. A friend of my mother's has talked about you and said how clever you are. So when I couldn't decide what to do, I thought of you.

'I am honoured.' said Poirot seriously.

He brought Julia a chair and she sat down. 'Now tell me,' he said, 'about this robbery and these murders' [3, p. 239].

Окремого згадування заслуговують випадки, так званої, «удаваної» мовної толерантності, яка характеризується значним дисонансом між (прихованими) намірами мовця, який до неї вдається і зовнішньою формою відповідного звернення (повідомлення). Подібні комунікативні девіації можуть, наприклад, виявлятися у зовні ввічливому, толерантному поведженні, до якого вдаються з метою маніпуляції іншою особою, її ошукування, виключно з наміром справити на оточуючих гарне враження про себе тощо.

11) *Even invited me to their restaurant once, a big barn of a place with gingham-print faux-marble tables and neon signs and dried starfish and brightly colored plastic crabs wreathed in fisherman's netting on the walls. I commented, rather diffidently, on the décor. 'Well, Mamie , it's what you'd call kitsch,' explained Laure kindly, patting my hand. "I don't suppose **you're** interested in things like that, but **believe me**, in Paris, this is very fashionable." She leveled her teeth at me. She has very white, very large teeth, and her hair is the color of fresh paprika [7, p. 80].*

У коментованому випадку просодичний комунікативний компонент (інтонація, з якою вимовлені *you're, believe me*) повідомляє про нотку іронії і деяку зверхність у ставленні Лори до Фрамбуаз (Mamie), хоча на вербальному та (невербальному) кінесичному рівнях (*patting my hand*) це не простежується і вона, начебто, виглядає виключно ввічливою і уважною. Між тим як справжнє толерантне поводження передбачає дійсну щирість, гармонічне поєднання кожного з означених аспектів ставлення до своїх співрозмовників.

Отже, можна стверджувати, що толерантна дискурсивна особистість в процесі спілкування більш схильна до використання висхідних інтонацій, збереження середньої гучності звучання голосу і розміреного темпу мовлення. Втім, це не означає, що згадані мовленнєві настанови є абсолютно константними і не підлягають коригуванню за будь-яких умов. Так, залежно від типу дискурсу, в межах якого здійснюється мовлення, специфіки даної комунікативної ситуації не виключається застосування і дещо іншого набору вищерозглянутих комунікативних засобів. Але й при цьому слід пам'ятати, що підкреслено іронічний та саркастично-ввічливий тон, скоріше за все, буде сприйматися як показово (а отже, удавано) толерантний, тоді як зневажливої, ризької тональності, надмірної наполегливості та інших проявів (інтелектуального, освітнього, психічного) домінування над співрозмовником є і зовсім неприпустимі.

2.4. Особливості взаємодії вербальних та проксемічних комунікативних компонентів у діяльності толерантної дискурсивної особистості в англомовному побутовому та інституціональному дискурсах

Проксемічні компоненти належать до специфічного типу комунікативної взаємодії учасників спілкування, який реалізується через їх певне дистанційно-просторове позиціонування. Вказаний проксемічний рівень охоплює динамічний аспект (взаємної) орієнтації комунікантів – скорочення або збільшення дистанції між ними (відповідно їхнє наближення або віддалення), а також статичний його компонент – їх конкретне розташування (у просторі) відносно один одного. Правильна оцінка цих фізичних параметрів комунікації дозволяє отримати досить значний масив інформації стосовно її суб'єктів, і зокрема, про загальний характер (тон) спілкування, його ієрархічну організацію (або про відсутність між комунікантами відносин підпорядкування), емоційний стан співбесідників і їхні наміри тощо.

Толерантній дискурсивній особистості властиві неодмінні чутливе сприйняття та глибока повага до меж міжсуб'єктних зон. Насамперед це проявляється у визначенні та свідомому додержанні комфортної для її співрозмовника відстані між ними.

12) *Evelyn's husband, Ed, came to the door of the lounge and motioned.*

Evelyn wadded up her candy wrappers and put them in her purse and got up.

"Excuse me, that was my husband. I think he's ready to go."

Mrs. Threadgoode looked up, surprised, and she said, "Oh? Do you hafta?"

Evelyn said, "Yes, I think I better. He's ready to leave" [6, p. 98].

Ед, мовчки подавши знак своїй дружині, залишається стояти в дверях, не втручаючись у розмову жінок. Це дозволяє Евелін вирішити, як саме завершити бесіду з місіс Тредгуд, щоб вона не відчула напруження через появу Еда.

Варто враховувати, що відповідне відхилення від норм зонування і надмірне скорочення дистанції між комунікантами може свідчити не лише про звичайну неуважність особи, що їх припускає, але й про наявність в деяких

випадках в неї агресивних інтенцій. Крім того, подібна поведінка може сигналізувати про обрання таким учасником стратегії залякування або маніпуляції.

13) *I grinned. 'I might tell,' I told her. 'And I might not. It just depends.' She took a step forward, but I was almost as tall as she was, and though rage had made her reckless, she knew better than to try to fight me [7, p. 164].*

Разом з цим толерантна дискурсивна особистість іноді свідомо вдається до зменшення дистанції, керуючись бажанням підтримати в такий спосіб свого співрозмовника (наприклад, під час сумної або емоційно важкої бесіди), і через це виразити своє розуміння і співчуття.

14) *Superintendent Battle folded up the letter, put it in his pocket, and said: 'You leave this to me, Mary.'*
He got up, walked round the table, patted her on the cheek and said,
'Don't worry, dear, it will be all right.'
He went from the room, leaving comfort and reassurance behind him [4, p. 12].

Тож можна констатувати, що залежно від ситуації, наближення або віддалення може розцінюватися і як прояв коопераційних настроїв, толерантного і доброзичливого ставлення, так і конфліктності та агресії. З огляду на таку смислову неоднозначність проксемічних компонентів комунікації та аби уникнути їх невірного сприйняття і тлумачення, їх часто комбінують і застосовуються разом з іншими вербальними та/або невербальними засобами мовлення.

15) *'What, then?'*
'It is fear, Mr. Holmes. It is terror.' *She raised her veil as she spoke, and we could see that she was indeed in a pitiable state of agitation, her face all drawn and gray, with restless frightened eyes, like those of some hunted animal. <...>*
Sherlock Holmes ran her over with one of his quick, all-comprehensive glances.
'You must not fear,' said he soothingly, bending forward and patting her forearm.
'We shall soon set matters right, I have no doubt. You have come in by train this morning, I see' [5, p. 3].

У наведеному прикладі Холмс одразу вдається до використання проксемічних (скорочує, проте в припустимих межах, дистанцію між собою і співрозмовницею: *bending forward*), просодичних (його голос заспокійливий: *said he soothingly*) та кінесичних компонентів (торкається її руки: *patting her forearm*), щоб підбадьорити партнерку по спілкуванню і пообіцяти допомоги.

Не менш важливим та інформаційно насиченим є статичний аспект просторової організації спілкування. Зважаючи на нього можна зробити (хоча б попередні) висновки відносно статусу комунікантів, що діють у межах відповідного типу дискурсу, їх ситуаційних ролей, а також щодо найбільш притаманних ним поведінкових моделей. Наприклад, для побутового дискурсу є типовим відносно вільне розміщення осіб, які спілкуються, з дотриманням між ними такої системи просторових координат, яка досить недвозначно свідчить про рівність сторін. Відступлення ж від цього просторового позиціонування зазвичай пов'язане з наявністю певних непорозумінь, конфліктів чи образ між цими комунікантами. Навпроти, у межах інституційного дискурсу, якому притаманна відома ієрархічна перевага одних його учасників над іншими, зміна традиційного для них просторового положення може свідчити про намагання лідерів даного дискурсу дещо посилити його толерантну складову.

16) *There were only three other students, two extremely nervous-looking first years and a sullen-faced Slytherin fifth year.*

'Merry Christmas!' said Dumbledore as Harry, Ron, and Hermione approached the table. *'As there are so few of us, it seemed foolish to use the House tables. ... Sit down, sit down!'* Harry, Ron, and Hermione *sat down side by side at the end of the table* [11, p. 188].

Запрошення сісти за одним столом із викладачами має на меті в наведеній ситуації (оскільки за загальним правилом вони сидять окремо) часткове нівелювання звичних просторових, а разом з цим і соціальних бар'єрів, які встановлюються між студентами і вчителями. Тим самим Дамблдор, через ігнорування на певний період часу відмінностей їх статусу, дає першим можливість відчути себе рівноправними учасниками цього святкування.

Іноді проксемічні комунікативні компоненти можуть мати допоміжний характер. Наприклад, з метою уникнути конфлікту чи образ, їх можуть застосовувати для приховування інтолерантності, проявленої на кінесичному невербальному рівні.

17) *‘Such as vanity and pride.’*

‘Yes, vanity is a weakness indeed. But pride – where there is a real superiority of mind, pride will be always under good regulation.’ (натяк на Міс Бінглі)

Elizabeth turned away to hide a smile.

‘Your examination of Mr. Darcy is over, I presume,’ said Miss Bingley; ‘and pray what is the result?’ [1, p. 56]

Отже, просторова організація спілкування, тобто вибір відстані та фізичного розташування його учасників, суттєво впливає на взаємне сприйняття співрозмовників, сигналізуючи про рівень довіри, поваги або навпаки, дистанціювання та домінування у їхніх стосунках. Толерантна дискурсивна особистість намагається уникати окремого застосування проксемічних комунікативних компонентів (особливо динамічного характеру), оскільки вони не володіють такою ж смисловою однозначністю, як вербалізовані повідомлення, просодичні, і тим більш кінесичні компоненти комунікації, а отже можуть бути неправильно інтерпретовані їх адресатами. Особливо доцільним слід визнати послідовне (іноді майже одночасне) застосування проксемічних і кінесичних компонентів, оскільки реалізація значної кількості останніх буде ефективною лише в комплексі з відповідними формами просторової взаємодії суб’єктів комунікації. Проксеміка становить невід’ємну частину невербальної комунікації, яка значною мірою збагачує міжособистісне спілкування, допомагаючи точніше передавати його соціальні та емоційні аспекти.

Висновки до розділу 2

Організація англомовного діалогічного дискурсу залежить від значної кількості різних за їхньою силою та конкретними формами впливу на процеси

дискурсивних обмінів соціальних, антропних, власне психологічних та лінгвістичних факторів. Звідси для забезпечення бажаної ефективності цього сегменту мовленнєвих практик, усунення перепон, які можуть виникати на кожному з етапів його розгортання внаслідок дії цих чинників, важливо приділяти постійну увагу виявленню та адекватному реагуванню на такі обставини.

В означеному контексті першочергового значення для встановлення та підтримання необхідного рівня толерантності в міжособистісних стосунках набуває правильний вибір його учасниками певної сукупності найбільш придатних для реалізації мети їхнього спілкування, намічених ними тактик та стратегій комунікативної взаємодії вербальних і невербальних (кінесичних, просодичних, проксемічних) компонентів комунікації. У свою чергу вирішення цих інструментальних завдань обумовлюється типом дискурсу (інституційного або побутового та їх окремих підвидів), в межах якого відбувається відповідна комунікація; особистісною специфікою її суб'єктів, що охоплює, зокрема, відповідні вікові, статеві (гендерні) характеристики цих осіб; притаманні ним соціальні ролі; а також особливостями певної комунікативної ситуації, що відображає конкретні (життєві) умови, в яких відбувається спілкування.

Толерантна дискурсивна особистість володіє навичкою чіткого розмежування особистісно-орієнтованого і статусного-орієнтованого спілкування та компетентного і оперативного коригування своєї комунікативної поведінки відповідно до певних правил, що діють у кожному з вказаних типів дискурсу.

В умовах повсякденного дискурсу толерантна дискурсивна особистість більш вільно проявляє свої емоції, вдаючись до застосування дуже широкого спектру позитивно-забарвлених (часто контактних) кінесичних засобів комунікації. Навпроти, в умовах інституціонального дискурсу вона мінімізує використання цієї групи комунікативних засобів, надаючи перевагу таким кінесичним компонентам, яким притаманний нейтральний, стриманий характер. Втім, це в жодному разі не свідчить про недостатнє толерування нею іншого

учасника спілкування, а радше вказує на її повагу до певної рольової ідентичності і сприяє збереженню власного іміджу. Виключенням в цьому випадку можуть бути особливо емоційно-забарвлені ситуації, перебуваючи в яких толерантна дискурсивна особистість здатна (вимушена) на певний короткий проміжок змінювати свою типову (рольову) поведінку.

Просодичні комунікативні компоненти, з одного боку, характеризуються більшою емоційною однозначністю, тому вимоги до інтонаційного оформлення, тембру, темпу є майже однаковими для обох типів дискурсивного обміну. А з іншого, такий параметр як тон голосу, з огляду на чисельну кількість можливих варіацій його «позитивного» і «нейтрального» вираження (радісний, м'який, шутливий, серйозний тощо), вимагає від толерантної дискурсивної особистості вміння гнучко реагувати на кожну, хоча б певною мірою специфічну комунікативну ситуацію (навіть «всередині» одного типу дискурсу), особливо якщо її учасниками є діти і підлітки.

Задля уникнення неоднозначності тлумачення її поведінки іншими комунікантами, толерантна дискурсивна особистість прагне застосовувати проксемічні компоненти комунікації переважно у сукупності з вербальними повідомленнями і/або іншими невербальними засобами комунікації. Успішність вказаної комунікативної стратегії виявляється в тому, що у разі їхнього вмілого поєднання, вербальні і невербальні компоненти здатні суттєво підсилювати і доповнювати один одного.

Серед інших досить ефективних поведінкових тактик, до яких часом вдається толерантна дискурсивна особистість, відмітимо те, що за певних обставин вона може свідомо утримуватись від застосування окремих невербальних компонентів комунікації (навіть якщо б в іншій подібній ситуації це було б доцільно), або застосовувати деякі з них з метою нейтралізації інтолерантної поведінки, вираженої через інші невербальні компоненти.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній магістерській роботі проаналізовано стан наукової розробки поняття «толерантна дискурсивна особистість», що характеризує найвищий рівень комунікативної компетенції суб'єктів дискурсивних практик. Представлене дослідження, зумовлене необхідністю подальшого вивчення означеної проблематики, оскільки поточний стан її розробки (особливо в частині співвідношення вербальних і невербальних комунікативних компонентів, якими повинні володіти лідери суспільної комунікації, певних особистісних якостей цих осіб, а також специфіки застосування вказаного комунікативного інструментарію в умовах конкретних типів дискурсу) все ще не може бути визнаний цілком задовільним.

Зважаючи на те, що базовими для концепту «толерантна дискурсивна особистість» виступають відповідно поняття «дискурсу», «(мовної) особистості» та «толерантності» в роботі коротко розкритий зміст згаданих абстракцій в межах необхідних для висвітлення основного корпусу тем, запланованих для розгляду.

У зв'язку з висвітленням питання про типи дискурсу нами здійснено аналіз призначення та можливих класифікаційних критеріїв виокремлення певних видів дискурсивної взаємодії соціальних суб'єктів, за результатами якого ми дійшли висновку, що найбільш вдалим та змістовним є поділ дискурсів на статусно-орієнтовані та особистісно-орієнтовані.

Суттєва увага в роботі приділяється дослідженню природи та розкриттю комунікативного потенціалу вербальних та невербальних (кінесичних, просодичних, проксемічних) засобів комунікації, з'ясуванню умов їх найкращого (зокрема, комбінованого) застосування.

У контексті характеристики толерантної дискурсивної особистості затронуте широке коло питань, що стосуються соціальних та інших передумов вивчення цього типу суб'єктів комунікації; розгляду різних наукових інтерпретацій цього суспільно-мовленнєвого феномену, і зокрема, у його співвідношенні з концептами *мовної, мовленнєвої, комунікативної, риторичної*

особистості; визначення переліку конкретних вимог (щодо знань, вмінь, навичок, переконань, ціннісних орієнтацій), яким вона має відповідати.

Крім того на основі доступного дослідницького матеріалу, зібраного в процесі виконання роботи, було запропоноване (в аспекті переліку її конкретних комунікативних властивостей) певне уточнення змісту поняття «дискурсивна особистість»; надане обґрунтування доцільності виокремлення деяких додаткових підстав класифікації невербальних компонентів мовлення, зокрема, щодо розрізнення серед кінесичних невербальних засобів спілкування поряд з емоційно визначеними їх компонентами, також і емоційно-нейтральної їх складової; зроблено спробу власної каталогізації найбільш значущих соціальних та інших чинників, що здатні впливати на стан англomовного інституціонального дискурсу.

Серед **перспективних напрямків** опрацювання обраної нами теми відзначимо необхідність подальшого вивчення природи, різновидів та характерних особливостей буттєвого дискурсу, у царині якого відкриваються найбільш широкі можливості реалізації творчого потенціалу толерантної дискурсивної особистості.

Певний інтерес також викликає лише частково досліджений на цей час феномен «удаваної толерантності», який посідає проміжне місце між толерантним та інтолерантним ставленням осіб, що перебувають у відповідній комунікації.

Вимагає додаткового прояснення і питання придатності для адекватного відображення толерантної компоненти у міжособистісному спілкуванні надвербальних засобів комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова О. С. Межі й антиподи толерантності як суперечливої суспільної цінності. *Науково-теоретичний альманах Запорізького національного ун-ту. Серія «Філософія»*. 2010. Вип. 75, № 1. С. 54–58.
2. Алексеева К. І. Дискурс (філософія). URL: [https://vue.gov.ua/Дискурс \(філософія\)](https://vue.gov.ua/Дискурс%20(філософія)) (дата звернення: 03.09.2024).
3. Балух В. О. Толерантність і реформація: точки дотику. *Сумський історико-архівний журнал*. 2017. № 28. С. 5–13.
4. Бацевич Ф. С. Лінгвокультурні аспекти комунікативної толерантності. *Філософсько-культурологічні проблеми мови і комунікації. Львівський науковий журнал*. 2010. № 5. С. 108–118.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ, 2004. 344 с.
6. Бігарі А. А. Дискурс сучасної англомовної сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Київ, 2006. 21 с.
7. Віротченко С. А. Проксемічна складова англомов. діалогічного дискурсу: автореф....дис. канд філол. наук : 10.02.04. Харків, 2011. 20 с.
8. Галапчук О. М. Вікова диференціація стратегій і тактик дискурсу в сучасній англійській мові. автореф. дис. .... філол. наук : 10.02.04. Харків, 2000. 176 с.
9. Загрійчук І. Д. Природа толерантності та її межі. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: матеріали III міжнар. наук.-теор. конф. (Житомир, 19-20 травня 2011)*. Житомир, 2011. С. 46–48.
10. Зеленько А. С. Загальне мовознавство : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 380 с.
11. Калмикова Л. О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посіб. Переяслав : Переяслав-Хмельницький педагогічний університет, 2008. 245 с.
12. Карпчук Н. П. Адресованість в офіційному та неофіційному англомовному дискурсі (комунікативно-прагматичний аналіз) : монографія. Луцьк : Вежа, Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 162 с.

13. Кириченко Т. С. Співвідношення категорій «дискурс», «текст» та «мовлення» у сучасній лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. № 52. С. 131–133.
14. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація : навч. посіб. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014. 289 с.
15. Ковальська Н. Л. Питання типології дискурсу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2018. Вип. 21. С. 120–126.
16. Кривич Н. Ф. Комунікативний портрет конкурентоздатного юриста. *Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія «Педагогічні науки»*. 2016. Вип. 132. С. 129–135.
17. Кочерган. М.П. Загальне мовознавство. Київ, 2003. 434 с.
18. Ларіна Е. В. Лінгвістичні способи вираження толерантності/ інтолерантності в політичному дискурсі. *Новітня філологія*. 2010. № 35. Миколаїв. С. 62–69.
19. Ларькіна М. В. Інституційний дискурс як соціолінгвістичний феномен. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Філологічні науки»*. 2010. Вип. 89. С. 299–302.
20. Літак А. О. Про природу інституційного дискурсу. *Південний архів Херсонського державного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2018. Вип. 72. С. 142–145.
21. Малахова О. М. Толерантність – цінність у глобалізованому світі. *Науково-теоретичний альманах Дніпровського національного ун-т імені Олеся Гончара. Серія «Філософія»*. 2014. Вип. 114. № 10. С. 47–53.
22. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного ун-ту імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Соціологія»*. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 27–30.
23. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога : навч. посіб. Київ : Національна академія педагогічних наук України, 2013. 188 с.

24. Мордоус І. О. Соціальний інститут: загальні обрії філософського аналізу. *Збірник наукових праць «Освітній дискурс»*. Київ, 2020. Вип. 25. С. 24–37.
25. Морозова І. Б., Пожарицька О. О. Психолінгвістична сутність комунікативного лідерства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Methodика викладання іноземних мов»*. 2016. Вип. 84. С. 17–25.
26. Морозова О. І. Дискурс як когнітивно-комунікативна подія. *Науковий вісник Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*. 2010. № 7. С. 134–138.
27. Нікітіна А. В. Дискурсна особистість як лінгводидактичне поняття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. праць*. Миколаїв, 2015. № 4. С. 135–140.
28. Нова філологія : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2021. № 83. 288 с.
29. Пилипенко Р. Є. Інституційний комунікативний простір Німеччини: автореф. дис. ... док. філол. наук. Київ, 2007. 40 с.
30. Поліщук В., Лещук Г. Толерантність як особистісна характеристика в умовах імплементації інклюзивної освіти. *Social Work and Education*. Тернопіль, 2020. Vol. 7, № 3. С. 338-346.
31. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ, 1999. 308 с.
32. Романченко А. П. Мовна, комунікативна, дискурсивна особистість: проблема кореляції понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2016. № 25. С. 68–70.
33. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу): дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 122 с.
34. Синельникова Л. Н. Науковий концепт «Дискурсивна особистість» як епістемологічна закономірність. *Наук. зап. Луган. нац. ун-ту : Наук. простір*

- дискурсології: ретроспективно-проспективний вимір. *Серія «Філологічні науки»* : зб. наук. праць. Луганськ, 2011. № 1 (33). С. 198–216.
35. Скриннік Ю. С. Варіативність мовленнєвої поведінки дискурсивної особистості при зміні соціальних ролей. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. Vol. 41. № 145. С. 47–51.
  36. Скриннік Ю. С. Дискурсивна варіативність вербальної та невербальної поведінки мовців при зміні соціальних ролей (на матеріалі англійської мови): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Харків, 2019. 161 с.
  37. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : монографія. Харків : Константа, 2006. 300 с.
  38. Солощук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2009. 40 с.
  39. Солощук Л. В. Дискурсивна особистість у світлі теорії полікодовості комунікативного процесу. *Записки з романо-германської філології*. Одеса, 2015. Вип. 1. С. 167–174.
  40. Солощук Л. В. Особливості функціонування невербальних компонентів комунікації в англomовному діловому діалогічному дискурсі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2013. № 1051. Вип. 73. С. 77–82.
  41. Стукаленко З. М. Розвиток толерантності в епоху Античності та Середньовіччя. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. К. Винниченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2016. Вип. 132. С. 50–53.
  42. Tannen D. *Gender and Discourse*. NY, Oxford: OUP, 1994. 203 p.
  43. Фоменко О. С. Лінгвістичний аналіз сучасного політичного дискурсу США (90-ті роки XX століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1998. 18 с.

44. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Х., 2013. 432 с.
45. Холмогорцева І. С. Бінарна опозиція як механізм дії суб'єктів карнавального дискурсу. *Сучасна германістика: мова і світ людини* : мат. IX міжнарод. заочного наук. форуму (21 жовтня 2020). Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. С. 121-123.
46. Хазратова Н. В. Психологія відносин особистості й держави : монографія. Луцьк : Вежа, 2004. 276 с.
47. Хайдар Д. М. Гендерна специфіка комунікації. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2018. Т. 1. Вип. 7. С. 120–125.
48. Целякова О. М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009. Вип. 38. С. 222-233.
49. Шевченко І. С., Морозова О. І. Проблеми типології дискурсу. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : кол. моногр. за заг. ред. Шевченко І. С. Харків : Константа, 2005. 356 с.
50. Яворська Г. Х., Ларіна Е. В. Мовна толерантність у контексті соціально-гуманітарних наук. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2016. № 20. С. 103–106.
51. Bernstein B. A Sociolinguistic Approach to Socialization; With Some Reference to Educability. *Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication*. New York, 1972. P. 465–497.
52. Burke P. History and Social Theory. Ithaca, 1993. 209 p.
53. Dyck T. A. van. Episodic models in the processing of discourse. *Language. Cognition. Communication*. 1989. P. 68–110.
54. Freed A. Institutional Discourse. *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, First Edition. New York, 2015. P. 1–18.
55. Gee J. An Introduction to Discourse Analysis Theory and Method. London and New York, 2014. 237 p.
56. Giddens A. Sociology. Cambridge, 2001. 760 p.
57. Habibova K. A. The Specificity of Everyday Discourses. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 2020. Vol. 114. P. 335–340.
58. Harris Z. Discourse analysis. *Language*. 1952. Vol. 28. № 1. P. 1-30; 474-494.

59. Mumby D. K. Organizational Discourse. Discourse as Social Interaction. London, 2000. Vol. 2. P. 181–205.
60. Richmond V.P., McCroskey J.C. Nonverbal Behavior in Interpersonal Relations. USA, 2004. 351 p.
61. Roland B., Lionel D. An Introduction to the Structural Analysis of Narrative. *New Literary History*. 1975. Vol. 6, № 2 P. 237–272
62. Seryo P. French school of discourse analysis. Cheltenham. 2003. 582 p.
63. Soloshchuk L. V., Ruchkina K. Ye. Tolerant discursive personality in modern English institutional discourse: Interaction of verbal and kinesic components of communication. *Grail of Science. Proceedings of the VII Correspondence International Scientific and Practical Conference, Vinnytsia/Vienna*. 2024. № 36, P. 318–324.
64. Swales J. The Concept of Discourse Community. Boston, 1990. P. 466–473.
65. Uchida A. When “Difference” is “Dominance”. A Critique of the “Antipower-Based” Cultural Approach to Sex Differences. *Kanguage in Sociaty*. 1992. V. 21. № 4. P. 547–568.
66. Vanderveken D. Formal Discourse Pragmatics. *Методичні та психологопедагогічні проблеми викладання іноземних мов на сучасному етапі: матеріали V міжн. наук-метод. конф, (Харків, 22 листопада 2012)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. С. 31–32.
67. Watzlawick P., Beavin-Bavelas J., Jackson D. Pragmatics of human communication: a study of interactional patterns, pathologies, and paradoxes. New York, 1967. 296 p.

СПИСОК СЛОВНИКІВ ТА ДОВІДНИКІВ

68. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 374 с.
69. Енциклопедія Сучасної України : в 7 т. (редкол. : І. М. Дзюба та ін. Київ, 2007. Т. 7. URL: <https://esu.com.ua/article-24374> (дата звернення: 14.09.2024).

70. International Encyclopedia of Linguistics : in 4 v. Oxford University Press, 1992.
Vol. 1. 429 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Austen J. Pride and Prejudice. London, 1995. 384 p.
2. Bronte C. Jane Eyre. London, 1994. 345 p.
3. Christie A. Cat Among the Pigeons. New York, 2008. 262 p.
4. Christie A. Towards Zero. London, 1976. 242 p.
5. Conan Doyle A. The Adventure Of The Speckled Band. London, 2003. 42 p.
6. Flagg F. Fried Green Tomatoes at the Whistle Stop Cafe. New York, 1987. 403 p.
7. Harris J. Five Quarters of the Orange. Doubleday, 2001. 307 p.
8. Ishiguro K. Never Let Me Go. London, 2010. 304 p.
9. Lawrence D. H. Lady Chatterley's Lover. Florence, 1932. 321 p.
10. Lee H. To Kill a Mockingbird, New Delhi, 1960. 298 p.
11. Rowling J.K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. London, 2014. 231 p.
12. Stout R. The Doorbell Rang, New York, 1982. 120 p.
13. True Sight: The International 2019 Finals. URL:
<https://youtu.be/ceQ2XFS1tUo?t=4526> (дата звернення: 09.10.2024)
14. Vallelonga N., Currie B., Farrelly P. Green Book. New York, 2018. 116 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Співвідношення дискурсивної з іншими різвидами мовних особистостей

SUMMARY

“TOLERANT DISCURSIVE PERSONALITY IN MODERN ENGLISH DISCOURSE: VERBAL AND NON-VERBAL ASPECTS” (based on the English language material)

written by K.Ye. Ruchkina (research advisor – prof. L.V. Soloshchuk)

This MA thesis addresses several issues related to the concept of ‘discursive personality,’ a relatively new term in linguistic science. The main objective of this work is to establish the position of this concept within the broader system of theoretical ideas that describe the communicative and speech abilities of individuals engaged in discourse. Special emphasis is placed on the communicative quality of subjects who, as discursive personalities, demonstrate a conscious and consistent orientation toward maintaining a tolerant attitude toward each communication partner. This is achieved through their skilled use of a comprehensive set of verbal and non-verbal communication components.

The topicality of the research is stipulated by the dynamic processes involved in forming new types and modifying existing types of institutional and everyday discourses. It is also underscored by the importance of communication in today’s information society, where the effectiveness of most social practices depends on individuals’ abilities to establish communicative connections and achieve their communicative goals across diverse environments.

The research is aimed at clarifying the structure and demonstrate the potential for integrated use of verbal and non-verbal communication components to support tolerant interaction among participants in modern English institutional and everyday discourses.

In order to achieve the aim the following **objectives** are set: 1) to examine the concept of discourse and other concepts related to the concept of a tolerant discursive personality; 2) to outline the typologies of discursive practices and the features of

certain types of them; 3) to develop the concept of a tolerant discursive personality; 4) to characterize verbal and non-verbal means of communication; 5) to explore the peculiarities of tolerant communication involving verbal and non-verbal communication components in different types of everyday and institutional discourses.

The methods of the research include general scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction, and classification. These methods enabled the primary systematization of the collected material and facilitated the generalization of the theoretical foundation of the work. Special methods: direct observation, descriptive, comparative and contextual methods, which were used to clarify the specifics of discourse communication in certain types of institutional and everyday discourses, as well as to study possible strategies and techniques of communication activities of participants in discourse communication; methods of intentional and pragmalinguistic analysis for a differentiated assessment of specific means of communication (verbal and non-verbal).

The scientific novelty of the research lies in a comprehensive analysis of the communicative abilities of a tolerant discursive personality in the context of their use of verbal and non-verbal communicative components.

The theoretical value of the research is the development of some proposals for additional grounds for classifying the communicative abilities of a tolerant discursive personality. **The practical value** of the research is to promote more successful practical application of the results of scientific research aimed at optimising communicative and discursive practices in various spheres of social life.

The first chapter considers the concept of a discursive personality, describes its most important skills in the communication sphere, and examines the general theoretical foundations of communication in modern English institutional and everyday discourses.

The second chapter examines the main social factors that determine the nature and peculiarities of the organization of English-language discourse, and explores the interaction of verbal and non-verbal (kinesic, prosodic, proxemic) communicative components in institutional and everyday discourses.

The main findings of the research are presented in the article:

Soloshchuk L. V., Ruchkina K. Ye. Tolerant discursive personality in modern English institutional discourse: Interaction of verbal and kinesic components of communication. *Grail of Science. Proceedings of the VII Correspondence International Scientific and Practical Conference, Vinnytsia/Vienna*. 2024. № 36, P. 318–324.

The research was also given a third-place award at the international competition for student research works held in March 2024 at Kharkiv National University named after V. N. Karazin.